

หุ่นกระบอกแม่ซ้อ

โดย

นฤมล ศิลปชัยศรี

สนับสนุนงบประมาณโดย

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

ประจำปีงบประมาณ 2561

Mae-seu's Thai Puppet

By

Narumol Silpachaisri

Granted by

Rajamangala University of Technology Rattanakosin

Fiscal year 2018

กิตติกรรมประกาศ

ทุนกระบอกแม่ชื้อ เป็นโครงการวิจัยที่ทำการศึกษาความสำคัญของแม่ชื้อในบริบทที่แตกต่างกัน ทั้งในฐานะที่เป็นชุดความเชื่อ การแพทย์แผนไทย และกระบวนการนำเสนอด้วยศิลปกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนบทบาทที่น่ากลัวด้วยความงามทางศิลปะ ซึ่งโครงการวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความร่วมมือและแรงสนับสนุนหลายฝ่ายดังนี้

ข้าพเจ้าระลึกถึงผู้ช่วยศาสตราจารย์ สันต์ สารากรบริหาร ศิลปินแห่งชาติ ผู้เป็นบิดา ในการสร้างแรงบันดาลใจให้เกิดการค้นคว้าและวิจัยเกี่ยวกับงานศิลปกรรม ขอขอบคุณนางราตรี เฉลิมพันธ์ ผู้เป็นมารดา ผู้ให้กำลังใจจนงานสำเร็จ ขอขอบคุณอาจารย์นริศ เหมวิจิตร อาจารย์ประจำสาขาวิชาทัศนศิลป์ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ผู้เป็นมิตรที่ดีของข้าพเจ้า ให้คำแนะนำและปรารถนาให้ผลงานนี้สำเร็จในที่สุด และขอขอบคุณอาจารย์สุชา ศิลปชัยศรี ผู้ร่วมคิดและก่อเกิดประเด็นใหม่ในการวิจัย

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ ในการสนับสนุนทุนวิจัย ขอขอบคุณสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ในการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลงได้ ตลอดจนขอบคุณวิทยาลัยเพาะช่าง สาขาวิชาทัศนศิลป์ ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จเป็นผลงานวิจัยครั้งนี้

นฤมล ศิลปชัยศรี (และคณะ)

สิงหาคม 2562

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : KNO-17/2561

ชื่อโครงการ : หุ่นกระบอกแม่ชื้อ

ชื่อนักวิจัย : อาจารย์ดร.นฤมล ศิลปชัยศรี อาจารย์สุชา ศิลปชัยศรี

วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาและสร้างสรรค์ภาพแม่ชื้อตามคติความเชื่อในสังคมไทย จากตำราภาพ หอสมุดแห่งชาติ และศาลาแม่ชื้อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เพื่อนำเสนอสื่อในการ แสดงความประทับใจคติการสร้างแม่ชื้อผ่านหุ่นกระบอกและเพื่อสร้างแรงจูงใจใหม่ในการศึกษา ความรู้ทางคติเกี่ยวกับแม่ชื้อ

ผลการวิจัยพบว่าคติการสร้างสรรคงานศิลปกรรมแม่ชื้อมาจากการนับถือเทวดานพเคราะห์ในศาสนาฮินดูมีความหมายถึงดวงดาวในจักรวาลและมีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ตามความ เชื่อของคนไทย แม่ชื้อเป็นการนำสัตว์พาหนะของเทพประจำวันทั้ง 7 แสดงรูปลักษณ์ด้วยร่างกาย มนุษย์มีศีรษะตามวันต่าง ๆ บทบาทของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทยสามารถแบ่งได้ 2 กลุ่มคือ

1. กลุ่มความเชื่อดั้งเดิม เช่นชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับแม่ชื้อในฐานะผีที่ให้คุณให้โทษ กับชีวิตหากจึงมีประเพณีเกี่ยวกับการเกิดโดยใช้สัญลักษณ์ของแม่ชื้อประจำวันในการประกอบพิธี
2. กลุ่มแพทย์แผนไทยและนักปราชญ์ที่สามารถเข้าใจความหมายแฝงของสัญลักษณ์ เกี่ยวกับแม่ชื้อ เช่นสามารถใช้ภาพสัญลักษณ์แทนอาการของโรคในเด็กด้วยรูปลักษณ์ของราหู เรียกว่า ลำบองราหู เป็นต้น บทบาทของแม่ชื้อจึงได้รับการปรับเปลี่ยนมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ด้วยจิตรกรรม ฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ ในปัจจุบันศิลปะการแสดงชุดระบำแม่ชื้อและหุ่นกระบอกแม่ชื้อ กลายเป็นสื่อที่สะท้อนมุมมองใหม่เปลี่ยนบทบาทของแม่ชื้อในฐานะผีผู้รังความมาสู่การเป็นแม่ ผู้ ปกป้องทารกให้ปลอดภัยโดยอาศัยความงามและสุนทรียภาพทางศิลปะจูงใจให้เข้าไปตามเจตนาของผู้สร้างในที่สุด

คำสำคัญ: แม่ชื้อ หุ่นกระบอก ศาลาแม่ชื้อ

E-mail Address : narumol.sar@rmutr.ac.th

Period of project : ตุลาคม 2560 – สิงหาคม 2562

Abstract

Code of project : KNO-17/2561

Project name : Mae-seu's Thai Puppet

Researcher name : Narumol Silpachaisri Ph.D. and Mr.Sucha Silpachaisri

This research is aimed to study and creative imagination of the guardian spirit of a newborn baby (Mae-seu) according to the belief in Thai society from the picture book at national library and Pavilion of Mae-seu at Wat Phra Chetuphon to present the media in expressing the impressive creation of the Mae-seu puppet and creating a new motivation in studying the mystical knowledge.

The research found that the belief in the creation of the Mae-seu's Thai Puppet from respecting the Navagraha in Hindu which is meaning of stars in the universe and related to human life according to the beliefs of Thai people. Mae-seu is the presentation of the vehicles for the 7 deities. The role of the Mae-seu in the perception of Thai people can be divided into 2 groups:

1. Traditional groups as well as the villagers who focus on the Mae-seu as a ghost that gives a penalty on the baby's life, so there is a tradition of birth by using the symbol of the Mae-seu belong daily in the ceremony.

2. Traditional Thai medicine and philosopher whose are able to understand the meaning of the symbol of Mae-seu. For example, can use symbols to represent symptoms of disease in children with the appearance of Rahu called Lambong Rahu, etc. Mae-seu's role has been changed since the reign of King Rama III by the mural painting. At the present, the art of performing Mae-seu dance and Mae-seu puppet became a media that reflects a new perspective changed the role of the Mae-seu from ghost harassment to protect the baby by using beauty and aesthetics to be in accordance with the creator intended.

Keywords: Mae-seu Puppet Pavilion of Mae-seu

E-mail Address : narumol.sar@rmutr.ac.th

Period of project : October 2017 – August 2019

สารบัญ

	หน้า	
กิตติกรรมประกาศ	ก	
บทคัดย่อภาษาไทย	ข	
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค	
สารบัญ	ง	
สารบัญตาราง	ฉ	
สารบัญภาพ	ช	
บทที่ 1	บทนำ	1
	1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
	2. วัตถุประสงค์การวิจัย	2
	3. คำถามการวิจัย / สมมติฐานการวิจัย	2
	4. กรอบแนวคิดการวิจัย	2
	5. นิยามศัพท์	3
	6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2	ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	4
	1. เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทย	4
	2. เอกสารที่เกี่ยวกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม	9
	3. สรุป	14
บทที่ 3	ระเบียบวิธีการวิจัย	15
	1. วิธีดำเนินการวิจัย	15
	2. กลุ่มตัวอย่าง	15
	3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	16
	4. การเก็บรวบรวมข้อมูล	16
	ข้อมูลเอกสารชั้นต้น สมุดไทย	17
	รูปลักษณ์ของแม่ชื้อสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	17
	สัตว์พาหนะเทพประจำวันในตำราไทย	30

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 (ต่อ)	
แม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ	36
จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ สัญลักษณ์ภาพจากวรรณกรรม	36
สรุป	48
บทที่ 4	ผลการวิจัยและผลการวิเคราะห์ข้อมูล
1. รูปลักษณ์แม่ชื้อตามการรับรู้ของคนไทย	49
2. คุณค่าของแม่ชื้อกับการศึกษาทางทัศนศิลป์	52
3. สรุป	57
บทที่ 5	สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ
1. สรุปผลการวิจัย	58
2. อภิปรายผล	58
3. ข้อเสนอแนะ	60
บรรณานุกรม	61
ประวัติผู้วิจัย	64

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่

1

ภาพเปรียบเทียบจิตรกรรมสัญลักษณ์การปัดรังควาน

54

สารบัญภาพ

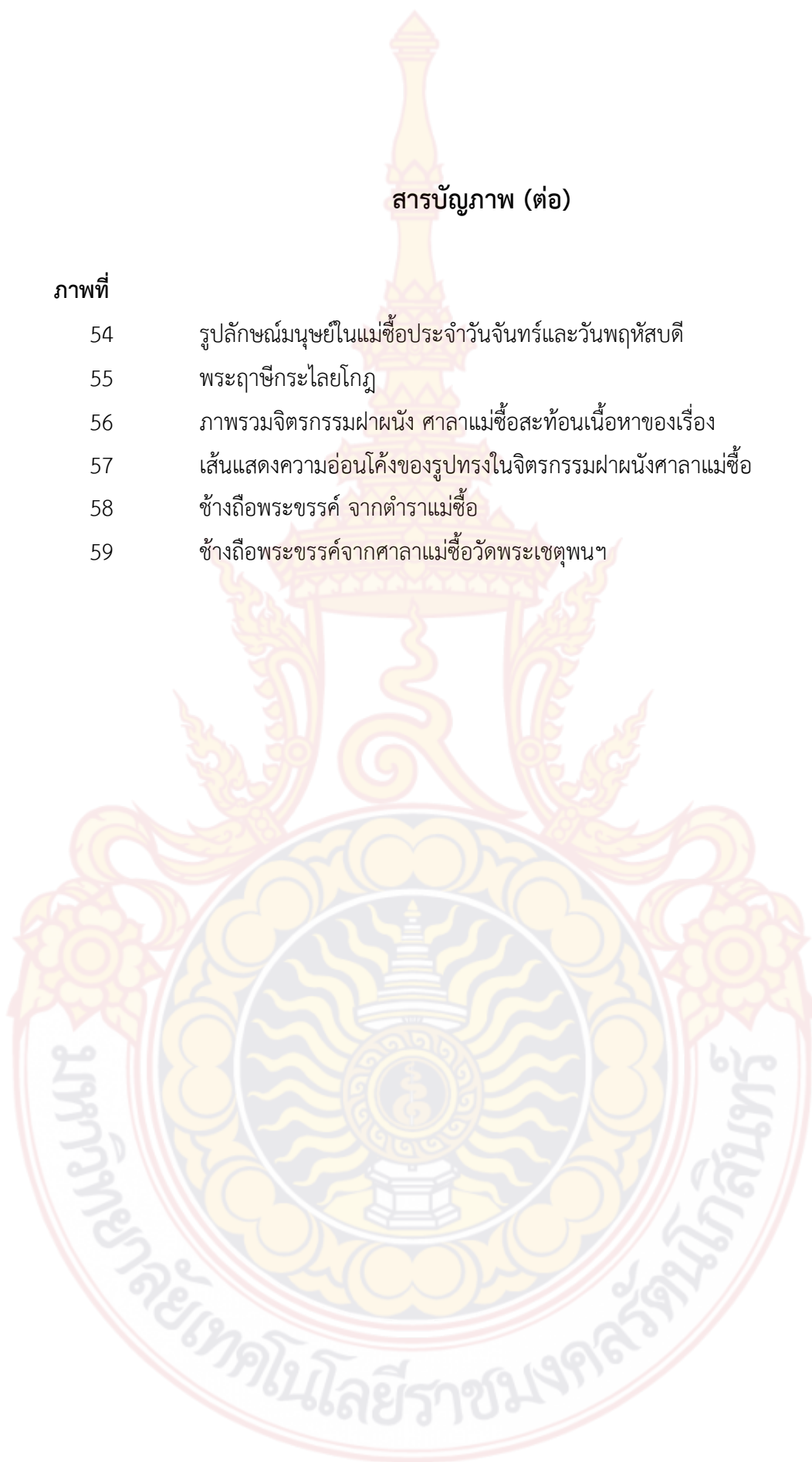
ภาพที่		หน้า
1	แผนผังเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพน รัชกาลที่ 1	6
2	แผนผังเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพน รัชกาลที่ 3	7
3	ศาลาแม่ชื้อ 10	8
4	ป้ายจารึกศิลาศาลาแม่ชื้อ	10
5	จิตรกรรมในตำราภาพแม่ชื้อเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังศาลาแม่ชื้อ	11
6	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 1	18
7	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 2	19
8	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 3	19
9	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 4	20
10	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 5	20
11	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 6 วันอาทิตย์ศิระเป็นราชสีห์	21
12	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 7	21
13	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 8 อังคาร ศิระเป็นควาย	22
14	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 9 วันพุธ ศิระเป็นช้าง	22
15	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 10	23
16	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 11 วันศุกร์ ศิระเป็นวัว	23
17	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 12 วันเสาร์ ศิระเป็นเสื่อ	24
18	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 13	24
19	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 14	25
20	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 15	25
21	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 16	26
22	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 17	26
23	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 18	27
24	ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 19	27
25	แม่ชื้อทั้ง 7 จากตำราภาพแม่ชื้อ	28
26	ชุนนมแม่ชื้อจากตำราภาพ	29
27	ประติมากรรมพระอาทิตย์	31

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
28	ประติมากรรมพระจันทร์	31
29	ประติมากรรมพระอังคาร	32
30	ประติมากรรมพระพุธ	32
31	ประติมากรรมพระพฤหัสบดี	33
32	ประติมากรรมพระศุกร์	33
33	ประติมากรรมพระเสาร์	34
34	เทวดาประจำวันจากตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตร	35
35	แผนผังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมุมมอง 3 มิติ	36
36	กายวิภาคของทารก จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	37
37	วิถีชาวบ้านการเลี้ยงดูทารกโดยผู้เฒ่า จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	37
38	แม่ชื้อประจำวันอาทิตย์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	38
39	แม่ชื้อประจำวันจันทร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	38
40	แม่ชื้อประจำวันอังคาร จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	39
41	แม่ชื้อประจำวันพุธ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	39
42	แม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดี จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	40
43	แม่ชื้อประจำวันศุกร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	40
44	แม่ชื้อประจำวันเสาร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	41
45	ชุมชนแม่ชื้อจากศาลาแม่ชื้อ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ	41
46	นางรำแม่ชื้อประจำวันอาทิตย์	44
47	นางรำแม่ชื้อประจำวันจันทร์	45
48	นางรำแม่ชื้อประจำวันอังคาร	45
49	นางรำแม่ชื้อประจำวันพุธ	46
50	นางรำแม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดี	46
51	นางรำแม่ชื้อประจำวันศุกร์	47
52	นางรำแม่ชื้อประจำวันเสาร์	47
53	นางรำแม่ชื้อในท่าทางอุ้มทารก	48

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
54	รูปลักษณะมนุษย์ในแม่ซื้อประจำวันจันทร์และวันพฤหัสบดี	51
55	พระฤาษีกระไลโกฏ	51
56	ภาพรวมจิตรกรรมฝาผนัง ศาลาแม่ซื้อสะท้อนเนื้อหาของเรื่อง	52
57	เส้นแสดงความอ่อนโค้งของรูปทรงในจิตรกรรมฝาผนังศาลาแม่ซื้อ	53
58	ช้างถือพระขรรค์ จากตำราแม่ซื้อ	56
59	ช้างถือพระขรรค์จากศาลาแม่ซื้อวัดพระเชตุพนฯ	56

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความสัมพันธ์ของมนุษย์และสัตว์ปรากฏในวรรณกรรมและศิลปกรรมนับแต่อดีต ซึ่งสัญลักษณ์ที่ปรากฏขึ้นมาต่างสนองตอบเจตคติที่มีต่อบทบาทและเรื่องราวของผู้สร้างสรรค์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์และสัตว์จึงเกิดขึ้นในหลายระดับ ตั้งแต่สัตว์ที่ให้คุณให้โทษ สัตว์ที่มีลักษณะ ผสมกับมนุษย์ ไปจนถึงสัตว์ที่ใช้แสดงสัญลักษณ์ทางความคิดความรู้สึกในวรรณกรรมและศิลปกรรม ต่าง ๆ รูปลักษณ์และการแสดงออกเหล่านี้สะท้อนคติ ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับศาสตร์ด้านอื่น ๆ ได้แก่ ไสยศาสตร์ (ศาสนาพราหมณ์) พุทธศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับผี ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ ความเชื่อที่หลากหลายเหล่านั้นได้หลอมรวมขึ้นจนทำให้การนับถือศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีความ ผสมผสาน ดังเช่นลักษณะของแม่ชื้อที่แสดงภาพเป็นสตรีที่มีศีรษะเป็นสัตว์น่านาชนิดตามวันทั้ง 7 เป็นหนึ่งในคติความเชื่อที่สะท้อนมายังวรรณกรรมและศิลปกรรมด้วย

แต่เดิมสัตว์ในจินตนาการตามอุดมคติและความเชื่อของไทยมักรู้จักกันในนามของ “สัตว์ หิมพานต์” ซึ่งแสดงภาพความแปลกเอาไว้อย่างน่าอัศจรรย์ โดยสร้างขึ้นตามประเพณีภาพสัตว์หิม พานต์ในสมุดภาพไตรภูมิ (ฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี) และเพิ่มความหลากหลายมากยิ่งขึ้นใน สมัยรัตนโกสินทร์ จินตนาการเหล่านั้นกำเนิดขึ้นบนรากฐานของวรรณกรรมศาสนา และจินตนาการ ของจิตรกรที่น่าประสพการณ์ ภาพจำ คำบอกเล่า ผสมผสานกับแรงปรารถนาเกิดเป็นสัตว์แปลก ขึ้นใหม่ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นกันยังมีตำราภาพสัตว์เล่มหนึ่งถูกจัดให้อยู่ในหมวด เวชศาสตร์ ตำราดังกล่าวมีชื่อว่าตำราแม่ชื้อ

ตำราแม่ชื้อเป็นสมุดภาพจำนวน 19 พับ ไม่มีคำบรรยาย แสดงภาพสัตว์ผสม ครั้งคนครึ่ง สัตว์ เมื่อเปรียบเทียบกับจิตรกรรมบริเวณคอสองของศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามพบว่า มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก อาจเป็นภาพร่างต้นแบบก่อนขยายเพื่อเขียนประกอบจารึกตำรายาแม่ชื้อก็ เป็นได้ แม่ชื้อเป็นชื่อที่อยู่ในความเชื่อเรื่องเทวดา หรือภูติผีตามความเชื่อของคนไทย โดยความเชื่อ ที่ว่าด้วยเทวดาประจำตัวเด็กแรกเกิดเรียกว่า แม่ชื้อ แม้ว่าบางตำราจะกล่าวถึงแม่ชื้อว่ามีจำนวนมาก แต่การรับรู้ของคนไทยโดยมาเข้าใจว่ามีทั้งหมด 7 ตน มีศีรษะเป็นสัตว์แตกต่างกันตามวัน ความเชื่อ ในด้านนี้มักแสดงภาพลักษณะที่น่ากลัวเพื่อให้ผู้เป็นแม่หรือผู้ดูแลเด็กเล็กให้ความเอาใจใส่ใกล้ชิดและ ป้องกันการเสียชีวิตของเด็กวัยแรกเกิด แต่อีกด้านหนึ่งของความรู้ แม่ชื้อกลับเป็นชื่อเรียกตำรายาที่ใช้ สำหรับรักษาอาการโรคร้ายต่าง ๆ ของเด็ก (กุมารเวชศาสตร์) ในด้านความงามทางศิลปะ การ สร้างสรรค์รูปลักษณ์แม่ชื้อเป็นความงามที่แปลกตาและสะท้อนภูมิปัญญาในการนำเสนอความสัมพันธ์

ของคติความเชื่อเชื่อมโยงสัตว์พานหนะของเทพประจำวันได้อย่างน่าสนใจ เกิดความงามและมุมมอง ในด้านงานสร้างสรรค์ ศิลปกรรมจึงเป็นเครื่องมือในการบอกเล่าความคิด ผ่านกระบวนการทาง สัญลักษณ์ในคติความเชื่อของแต่ละกลุ่มชนการนำเสนอความคิดเกี่ยวกับแม่ชื้อในโครงการวิจัย หุ่น กระบอกแม่ชื้อเป็นส่วนหนึ่งของการนำความเชื่อที่มีต่อแม่ชื้อมาสร้างสรรค์ใหม่เช่นเดียวกับการแสดง ชุดระบำแม่ชื้อที่มีมาก่อนแล้ว

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาและสร้างสรรค์ภาพแม่ชื้อตามคติความเชื่อในสังคมไทยจากตำราภาพ หอสมุดแห่งชาติ และศาลาแม่ชื้อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. เพื่อนำเสนอสื่อในการแสดงความประทับใจคติการสร้างแม่ชื้อผ่านหุ่นกระบอก
3. เพื่อสร้างแรงจูงใจใหม่ในการศึกษาความรู้ทางคติเกี่ยวกับแม่ชื้อ

3. คำถามการวิจัย/สมมติฐานการวิจัย

1. อิทธิพลจากคติความเชื่อสูงงานศิลปกรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจ ร่วมกันระหว่างผู้สร้างสรรค์และผู้ชมเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างมีประสิทธิภาพ
2. บทบาทของแม่ชื้อเปลี่ยนแปลงไปด้วยรูปลักษณ์ทางวรรณกรรมและจิตรกรรม

4. กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยนี้อาศัยแนวคิดด้านการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมของช่างได้รับอิทธิพลด้านความ เชื่อเกี่ยวกับการเกิดและการตาย อิทธิพลด้านความเชื่อเกี่ยวกับการพยากรณ์ และอิทธิพลด้านความ เชื่อเทพประจำวัน ดังนี้

5. นิยามศัพท์

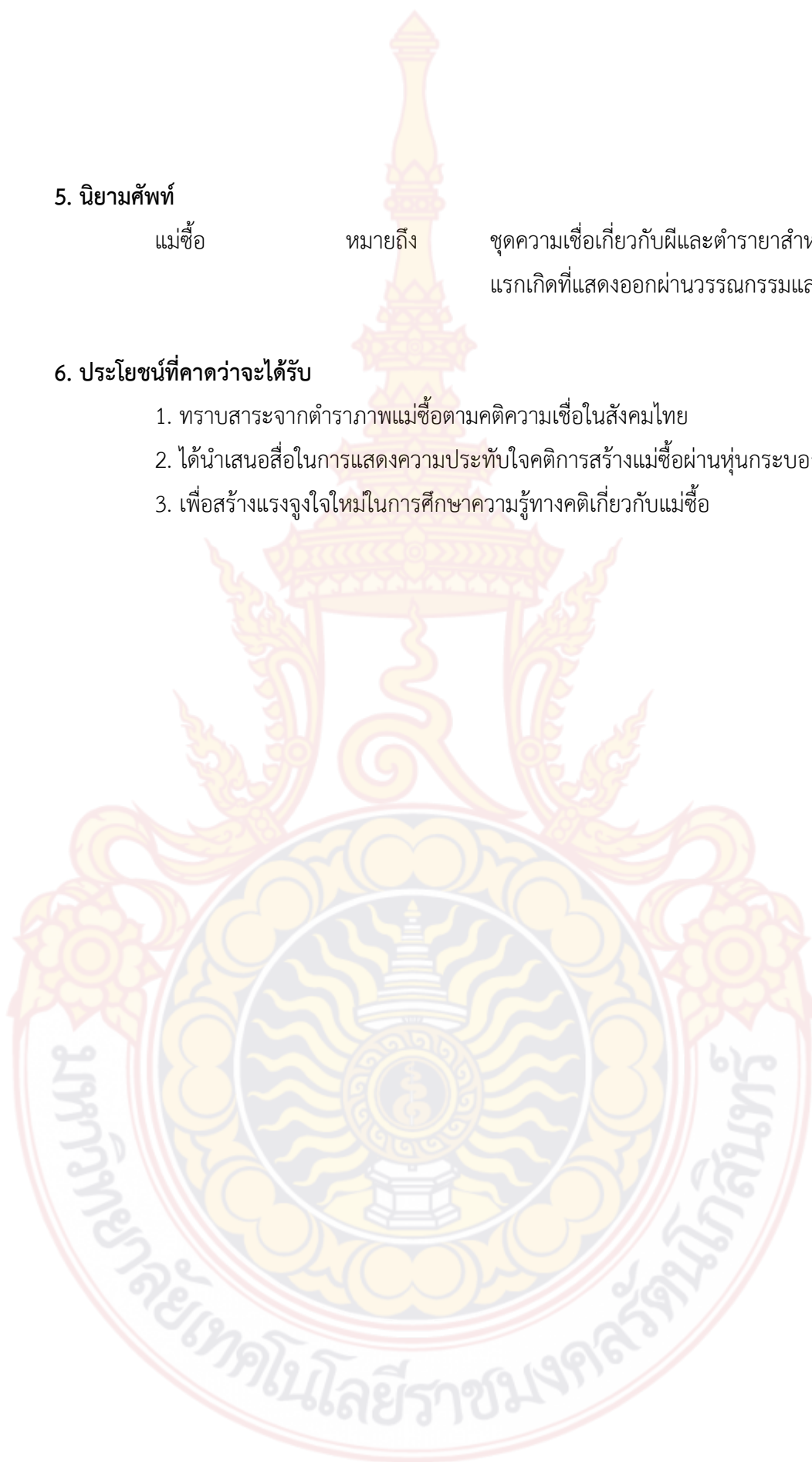
แม่ชื้อ

หมายถึง

ชุดความเชื่อเกี่ยวกับผีและตำรายาสำหรับทารกแรกเกิดที่แสดงออกผ่านวรรณกรรมและศิลปะ

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบสาระจากตำราภาพแม่ชื้อตามคติความเชื่อในสังคมไทย
2. ได้นำเสนอสื่อในการแสดงความประทับใจคติการสร้างแม่ชื้อผ่านหุ่นกระบอก
3. เพื่อสร้างแรงจูงใจใหม่ในการศึกษาความรู้ทางคติเกี่ยวกับแม่ชื้อ

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แม่สื่อปรากฏอยู่ในเอกสารการบันทึกความรู้ต่าง ๆ ของไทย ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับ ประเพณีการเกิด การนับถือผี การบูชาเทพประจำวันทั้ง ยังปรากฏในเอกสารที่ให้ความสำคัญต่อ องค์ความรู้โดยรวมด้านโหราศาสตร์ โสยศาสตร์และเวทกรรม นอกจากนี้ยังพบว่าสัญลักษณ์ที่ใช้ สื่อความถึงแม่สื่อเหล่านั้นยังอาศัยทฤษฎีทางความเชื่อ และทฤษฎีทางความงามอย่างสุนทรียศาสตร์ ร่วมด้วย วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงสามารถจำแนกได้คือ เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่ สื่อในการรับรู้ของคนไทย และเอกสารที่เกี่ยวกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่สื่อในงานศิลปกรรม ดังนี้

เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่สื่อในการรับรู้ของคนไทย

การรับรู้ของคนไทยเกี่ยวกับแม่ื่อนั้นมีหลากหลายด้าน บ้างว่าแม่สื่อคือผีผู้รังควานเด็ก เพราะมีความต้องการเด็กที่เกิดมาน่ารักไปเป็นลูกของตน จึงเกิดประเพณีในการซื้อเด็กจากผีแม่สื่อให้ หมอตำแยเป็นผู้ทำพิธี อีกนัยหนึ่งแม่สื่อเป็นเทวดาผู้มีบทบาทสำคัญในการปกป้องคุ้มครองให้เด็กอยู่ รอดปลอดภัย จึงมีพิธีกรรมที่แสดงความเคารพนับถือ ต่าง ๆ เหล่านี้คือคติความเชื่อเกี่ยวกับการนับ ถูสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้คนตั้งแต่เกิดจนถึงตาย คติ เหล่านี้เชื่อมโยงธรรมชาติและมนุษย์ด้วยพิธีกรรม ในด้านสังคมและวัฒนธรรม การนับถือผีมีบทบาท และแสดงอิทธิพลเหนือความเป็นเหตุเป็นผลด้านวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจน มนสิการ เสงสุวรรณ (2550) ศึกษาวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตผ่านพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับผี ไว้ในวิจัยเรื่อง คำเรียก ประเภทผีของคนไทยในชุมชนวัดสวนแก้ว ต.บางเลน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี กล่าวถึงแม่สื่อในการรับรู้ ของคนในชุมชนไว้ว่า “แม่สื่อ คือผีผู้หญิงวัยกลางคนที่ดูแลเด็กทารกแรกเกิด จะหายไปเมื่อเด็กอายุ ได้สัก 2-3 ขวบ” (มนสิการ เสงสุวรรณ, 2550, หน้า 53)

งานวิจัยนี้ยังวิเคราะห์ด้วยว่า แม่สื่อเข้ากับคุณลักษณะที่ไปในทางดี คือ เป็นผีที่อยู่ในข้าง ที่ให้การคุ้มครอง มีความรักเด็ก (มนสิการ เสงสุวรรณ, 2550, หน้า 70) จำแนกได้ ดังนี้

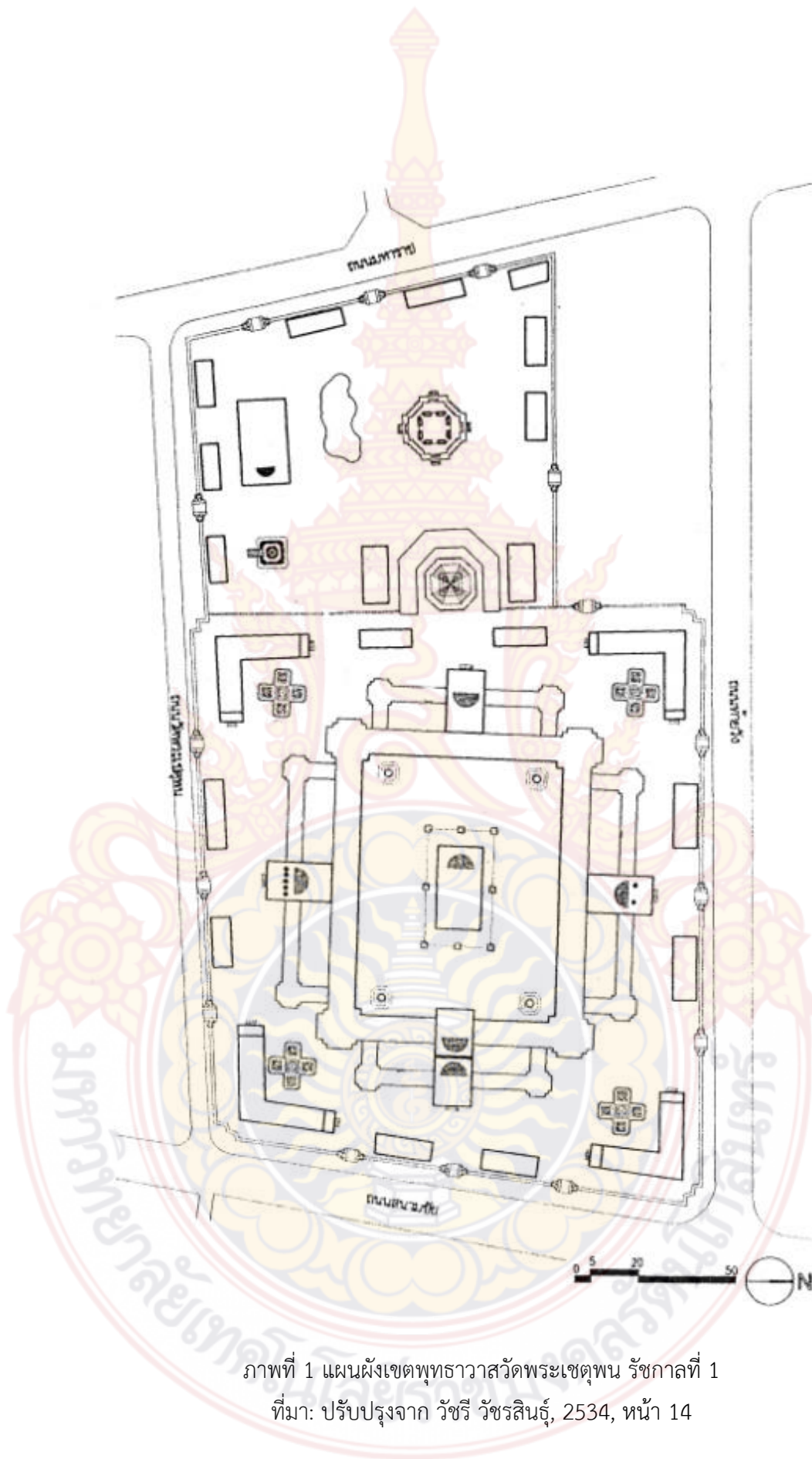
1. มิติตัวตน	จับต้องไม่ได้	6. มิติที่อยู่	อยู่ในบ้าน
2. มิติสภาพ	เหมือนมนุษย์	7. มิติอายุ	ผู้ใหญ่
3. มิติ ดีร้าย	ดี	8. มิติอาหาร	-
4. มิติลักษณะการตาย	-	9. มิติเพศ	หญิง
5. มิติหน้าที่	คุ้มครอง	10. มิติลักษณะพิเศษ	รักเด็ก

มนสิการ เสงสุวรรณ แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนในชุมชนที่ต้องการอธิบายความเข้าใจเกี่ยวกับผีประเภทต่าง ๆ ซึ่งคุณลักษณะของแม่ชื่อผู้คนรับรู้ในปัจจุบันมีความแตกต่างจากแม่ชื่อในการรับรู้ในอดีต ตัวอย่างเช่น มิติที่อยู่ ในอดีตแม่ชื่อมีถิ่นที่อยู่ที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่แตกต่างออกไป เช่น จอมปลวก บ่อน้ำ หรือต้นโพธิ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามคุณสมบัติหนึ่งที่ของแม่ชื่อที่ยังคงเดิมคือ เป็นหญิงที่รักเด็กนั้นยังคงอยู่ในการรับรู้ของคนไทยอย่างเช่นเคยมา แม้ว่าจะอยู่ภายใต้บริบททางความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป

ในอดีตมีความพยายามในการจัดการชุดองค์ความรู้เกี่ยวกับการเกิด และการแพทย์แผนไทยไว้ในรูปของตำรายา ดังจะพบว่ามีการสร้างศาลาแม่ชื่อขึ้นที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามใช้เป็นสถานที่ให้ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย ซึ่งประวัติความเป็นมาในการสร้างศาลาแม่ชื่อนั้นพิจารณาจากประวัติการบูรณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามแล้วพบว่า สร้างขึ้นในคราวปฏิสังขรณ์พระอารามในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเปรียบเทียบจากแผนผังพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 1 (ภาพที่ 2-1) และแผนผังพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 2-2) พบว่าตำแหน่งของศาลาแม่ชื่อและศาลานวดสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ความสำคัญของการสร้างสอดคล้องกับการสร้างจารึกที่เป็นองค์ความรู้แขนงต่าง ๆ ที่จะเป็นการส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในปัญหาด้านสุขภาพซึ่งคนไทยเสียชีวิตจากการไม่สามารถเข้าถึงการรักษาที่ถูกต้องได้ จนเกิดความเชื่อในเรื่องของผีบันดาลให้เกิดอุปสรรคต่าง ๆ ในที่สุด

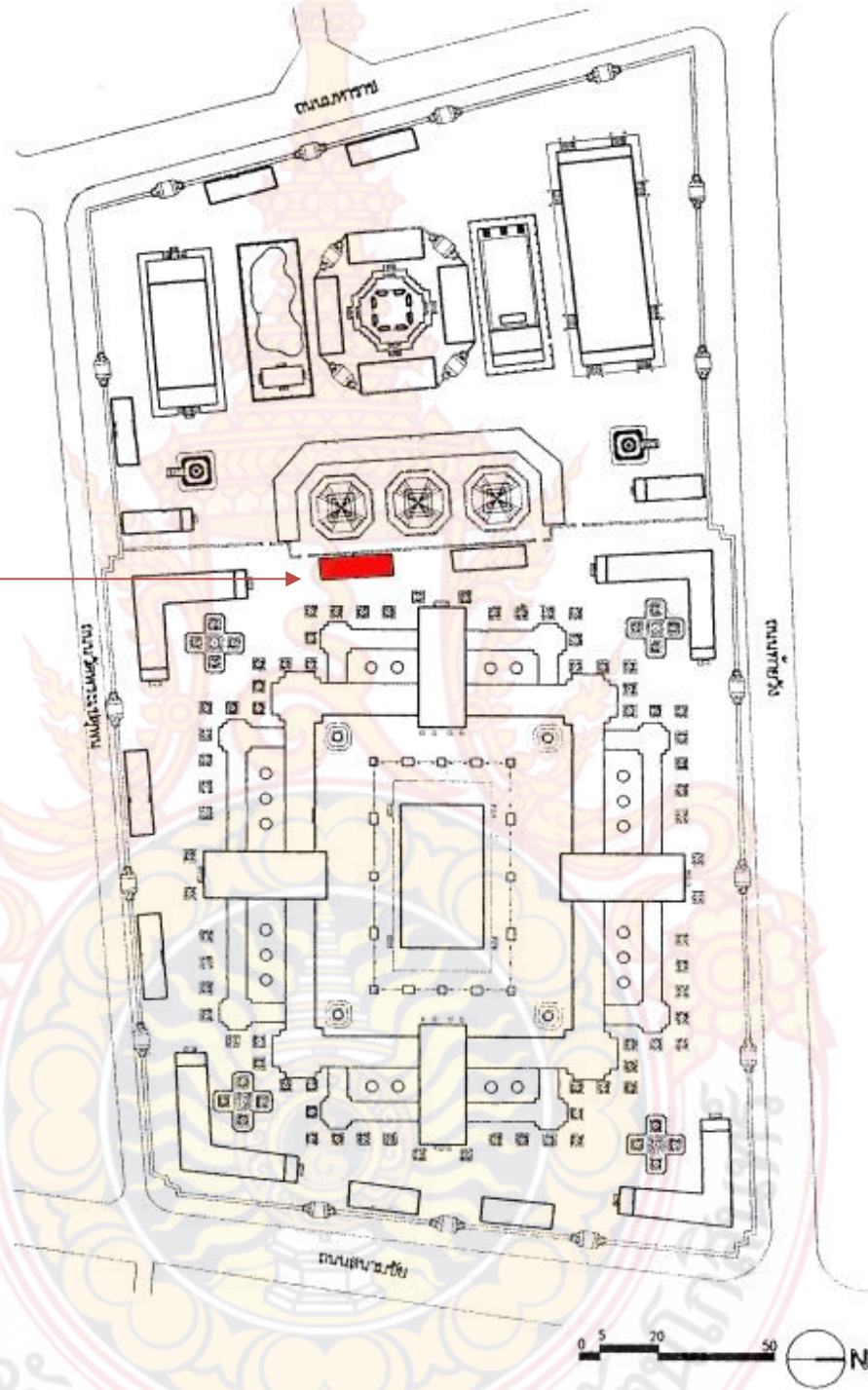
เอกสารเรื่องจารึกวัดโพธิ์ มรดกความทรงจำแห่งโลก จัดหมวดหมู่จารึกไว้ 6 หมวด ซึ่งมีหมวดเวชศาสตร์ที่ข้องเกี่ยวกับศาลาแม่ชื่อ คือ แม่ชื่อและลำบองราหู (อรวรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ, 2554, หน้า 6) ดังนั้นแม่ชื่อในการรับรู้ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มสำคัญคือ กลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลุ่มความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อแม่ชื่อ ยังคงมีความเข้าใจว่าแม่ชื่อเป็นผีที่สามารถให้ครุให้โทษได้ จึงจำเป็นต้องมีพิธีเรียกขวัญและปัดรังควาน มีการซื้อเด็ก และใช้ข้าวข้อมสี่ประกอบพิธีกรรม และกลุ่มนักปราชญ์ที่สามารถเข้าถึงจารึกที่วัดพระเชตุพน และสามารถอ่านตำรายากุมารเวชศาสตร์ได้อย่างเข้าใจ สันนิษฐานว่าการรับรู้ของคนไทยกลุ่มนี้อาจจะเข้าใจถึงวิธีการปัดรังควานตามความเชื่อดั้งเดิม ด้วยการรักษาตามอาการของโรคซึ่งก็ยังมีชื่อเรียกที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับผีเช่นเดิม

อย่างไรก็ตามโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (2547) เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นชิโนรสเป็นหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ทราบว่าจิตรกรรมฝาผนังประกอบจารึกนั้นได้สร้างควบคู่ไปกับศาลาแม่ชื่อ โดยมีนัยสำคัญอย่างหนึ่งที่สะท้อนมุมมองการสื่อความหมายทางวรรณกรรมโดยใช้จิตรกรรมมีส่วนร่วมด้วย เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ พระวิหารที่มักเขียนเพื่อกล่าวถึงวรรณกรรมทางศาสนา หลายต่อหลายเรื่องจนกลายเป็นประเพณีการสื่อสารด้วยภาพในคติความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อท้องถิ่น สุภาชิต และการแฝงความหมายอื่น ๆ ผ่านการแสดงออกทางจิตรกรรมฝาผนังของไทย

ภาพที่ 1 แผนผังเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพน รัชกาลที่ 1
ที่มา: ปรับปรุงจาก วิชรี วิชรสินธุ์, 2534, หน้า 14

ศาลาแม่ซื้อ

ภาพที่ 2 แผนผังเขตพุทธาวาสวัดพระเชตุพน รัชกาลที่ 3
ที่มา: ปรับปรุงจาก วชิร วิชรสินธุ์, 2534, หน้า 15

แม่ชื่อจึงเป็นชุดความรู้ดั้งเดิมของไทยอย่างหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับคติการนับถือผีและองค์ความรู้ด้านตำรายากุมารเวชศาสตร์ซึ่งปรากฏหลักฐานทั้งด้านเอกสารและศิลปกรรม โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนแสดงเนื้อความพ่อนหนึ่งที่ระบุการปฏิสังขรณ์ศาลาแม่ชื่อ ซึ่งปัจจุบันยังอยู่ในสภาพที่ดีและมีจารึกเกี่ยวกับตำรายาสำหรับรักษาอาการของโรคต่าง ๆ ในทวารกชวปีแรกด้วยความว่า

ชาฎกนิทานถ้วน	ทวาทศ เรื่องฤา
อีกรูปแม่ชื่อจร	เรขไว้
กุมารก็มีหมด	หมายโรค
สิ่งละสิบสี่ให้	แพทย์รู้ดูแผน
สิบสองละบองบอกเบื่อง	แบบครู
แสดงรูปเรียกราทู	ทั้งทั้ง
จัตุราทิศภาพดู	หลายหลาก
ตนต่างวางปิดตั้ง	แต่งเส้นส่งแสง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2547, หน้า 107)

โคลงต้นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสสะท้อนความรู้ทางด้านการแพทย์ซึ่งเนื้อความที่ปรากฏในจารึกของศาลาแม่ชื่อนั้นประกอบด้วยเนื้อความที่แพทย์สามารถกำหนดรู้ได้ด้วยกรอ่าน ภายในยังมีจิตรกรรมฝาผนังสะท้อนการตีความหมายของโรค และผีแม่ชื่อแสดงเป็นภาพผีแม่ชื่อที่มีศีรษะแตกต่างกันไปตามวันเกิดของทารก ความหมายและการตีความคำว่า “แม่ชื่อ” ในฐานะผีและชื่อของโรคในทวารก สันนิษฐานได้ว่ามีที่มาจากคำว่ารังควานหรืออุปสรรคต่อการมีชีวิตก็เป็นได้

ในสมัยรัชกาลที่ 8 พบเอกสารที่แสดงการตั้งคำถามเกี่ยวกับแม่ชื่อ ที่ปรากฏในประเพณีการเกิด โดยมีการตั้งข้อสันนิษฐานจากชื่อและกิริยาที่ประกอบในพิธีกรรมซึ่งพระยาอนุมานราชธนขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน 2482 ความว่า

ประเพณีการเกิดยากกว่าการเขียนถึงประเพณีทำศพ เพราะหาเหตุผลไปไม่ได้ตลอด เช่น ปันข้าวแม่ชื่อเป็นสี่ต่าง ๆ 5 สี่ ปัดรังควานเด็กเมื่อตัวร้อนเป็นไข้ ว่าทำไมจึงต้องใช้ข้าวเป็นสี่ต่าง ๆ สอบทางอินเดียมี่แต่สี่แดงสี่เดียว คือใช้ข้าวชุบน้ำหญ้าฝรั่น เรียกว่า ข้าวอักขตะ และไม่บอกเหตุผลว่าทำไมจึงทำเช่นนั้น เปิดดูในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต ก็แปลอักขตะ ไว้ว่า ข้าวที่ยังไม่ได้เอาเปลือกออก ความไม่ได้กัน แม่ถึงคำว่า แม่ชื่อ ก็ทราบเกล้าฯ แต่เงา ๆ ว่า เป็นพวกที่ฝรั่งเรียกว่า Guardian Spirit และทำไมจึงเรียกว่า แม่ชื่อนอกจากแปลว่า ชื่อเด็ก ตอนที่เอาเด็กใส่กระดังและร้องว่า สามวันลูกผีสี่วันลูกคน ผู้ชื่อในตอนนี้เป็นตนหาใช่ผีไม่ ข้าพระพุทธเจ้าลองแยกสถิติต่าง ๆ ที่ทำในเวลาเกิด ก็น่าจะ

แยกได้เป็นสามส่วนใหญ่ ๆ คือ ป้องกันผีหรือเวทมนต์ที่มีคนกระทำ เช่น สะหนามไ้วบน กองฟืนสำหรับอยู่ไฟ ต้องการให้คล่องง่าย เช่น เปิดประตูหน้าต่าง และเพื่อให้เป็นความ เจริญแก่เด็ก เช่นพิธีฝังรกเป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลออกนอกทางมามากเช่นนี้ ทั้งนี้ การจะควรสถานไร ขอพระเมตตาบารมีเป็นที่พึ่ง พระอาญาไม่พ้นเกล้าฯ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2552, หน้า 195)

แม่ชื้อจึงมีนิยามที่หลากหลายตามความสามารถในการเข้าถึงองค์ความรู้ชนิดต่าง ๆ โดยทั่วไปแล้วแม่ชื้อยังมีความหมายที่หนักแน่นไปในทางเรื่องลึกลับ และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับปกป้องคุ้มครองทารกให้ปลอดภัย ไม่เพียงเท่านั้น ยังพบว่าแม่ชื้อสะท้อนมุมมองของการเรียนรู้ของผู้คนในอดีต ผ่านผลงานศิลปะ ซึ่งมีความน่าสนใจในการกำหนดสัญลักษณ์ของแม่ชื้อให้ปรากฏในรูปของมนุษย์สตรีที่มีลักษณะเป็นสัตว์ต่าง ๆ ประจำวันเกิดอันมีความเชื่อมโยงกับสัตว์พาหนะของเทพประจำวันอย่างมีนัยยะสำคัญด้วย เอกสารที่กล่าวถึงแม่ชื้ออาทิ เอกสารด้านประวัติความเป็นมาของความเชื่อเกี่ยวกับตำรายากุมารเวชศาสตร์ ประเพณีเกี่ยวกับแม่ชื้อ จิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมในสมุดภาพ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนพัฒนาการของการเรียนรู้ และการแฝงความเชื่อให้ปรากฏในผลงานศิลปกรรมซึ่งเป็นกระบวนการของศิลปะไทยในการสร้างสรรค์ภายใต้แนวคิดหรือคติที่มีต่อวรรณกรรม

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม

ศิลปกรรมของไทยมีคติในการสร้างขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาทางวรรณกรรมศาสนา และมีศิลปกรรมจำนวนไม่น้อยที่สร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ เช่น สุภาพิต ตำรายา เป็นต้น กฤษณ์ ทองเลิศกล่าวถึงการศึกษาการตีความหมายของสัญลักษณ์ภาพไว้ว่า “การตีความหมายจากระบบสัญลักษณ์ภาพเป็นแนวทางการศึกษาด้วยบทตามแนวทางปรากฏการณ์นิยม วิชาหรือ การศึกษาว่าด้วยประวัติและความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ อันเกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรม” (กฤษณ์ ทองเลิศ, 2553, หน้า 21) เนื้อหาทางศิลปะและวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนประกอบที่สะท้อนให้ ศิลปกรรมไทยมีความหลากหลาย นอกเหนือไปจากวรรณกรรมทางศาสนาเป็นหลักแล้ว ดังเช่น อิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม อาทิ จิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมในตำราภาพ ศิลปะการแสดงระบำแม่ชื้อ รูปลักษณะของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทย คือสตรีที่มีลักษณะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ สัตว์เหล่านั้นหมายถึงสัตว์พาหนะของเทพประจำวันทั้ง 7 คติการนับถือเทพประจำวันต่าง ๆ สืบเนื่องมาจากคติเกี่ยวกับการกำเนิดตรีเทวปรภณ์ คือพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู ซึ่งเอกสาร เรื่อง สุริยาศาสตร์มีเนื้อหาครอบคลุมถึงเหตุให้เกิดข้อขัดแย้งบางประการในกลุ่ม ตรีเทวปรภณ์ ซึ่งทั้งสามเป็นพี่น้องกัน คติตรีเทวปรภณ์ยังปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิด้วยเช่นกัน บทบาทของแม่ชื้อที่ปรากฏในวรรณกรรมและศิลปกรรมปรากฏอย่างชัดเจนและสร้างเป็นสิ่งปลูกสร้างถาวรคือ ศาลาแม่ชื้อ (ภาพที่ 2-3) นอกจากจารึกเกี่ยวกับตำรายาในศาลาแม่ชื้อแล้ว (ภาพที่ 2-4) ยังพบว่า มีจิตรกรรมประดับศาลาแม่ชื้อนั้นมีลักษณะของรูปร่าง รูปทรงที่คล้ายคลึงกับตำราภาพแม่ชื้อด้วย (ภาพที่ 2-5)

ภาพที่ 3 ศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 4 ป้ายจารึกศิลาศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 5 จิตรกรรมในตำราภาพแม่ชื้อเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ตำราภาพแม่ชื้อ ซึ่งเป็นสมุดไทยชาวเขียนถึงแม่ชื้อรูปร่างต่าง ๆ ปัจจุบันเก็บรักษา ณ หอสมุดแห่งชาติ เป็นตำราที่อยู่ในหมวดตำราเวชศาสตร์ แม้ว่าจะเป็นตำราภาพที่ไม่มีคำบรรยายใดๆ แต่ปรากฏว่าเป็นภาพตรงกันกับจิตรกรรมที่บริเวณคอสองของศาลาแม่ชื้อภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราชซึ่งแสดงจารึกบนแผ่นศิลาเรื่องตำรายาที่ใช้รักษาทารกแรกเกิด การนำศิลปะมาใช้เพื่อเป็นกลวิธีในการเข้าถึงความรู้ ด้วยการจูงใจด้วยความงามและใช้ศิลปะแทนสื่อภาษาร่วมด้วย ความงามทางศิลปะจึงเป็นสิ่งพิเศษที่สามารถเชื่อมโยงศาสตร์อื่นๆ ให้เกิดความเข้าใจได้ด้วยความประทับใจ เอกสารฉบับดังกล่าวเป็นเอกสารที่แสดงความสำคัญของศิลปกรรมที่มีต่อคติ ความเชื่อ ตลอดจนการแฝงนัยยะบางประการเพื่อส่งเสริมการเข้าถึงองค์ความรู้ที่อาจจะยากต่อการทำความเข้าใจ เช่น ความหมายของโรคประจำตัวเด็กทารกที่เกิดวันต่างกัน หรือ การนำแม่ชื้อมาเป็นสิ่งกำหนดรู้ทางการแพทย์ที่ทันสมัยในช่วงเวลาดังกล่าว เพื่อสร้างการยอมรับและผลักดันให้เกิดแนวทางการรักษาที่ถูกต้อง ผลงานศิลปกรรมที่ขยับฐานจากการสื่อความหมายของวรรณกรรมสู่การสร้างความประทับใจ และการส่งเสริมทัศนคติที่ดีต่อแนวความคิดที่แตกต่างจากชุดความรู้ดั้งเดิม การนำศิลปกรรมสอดแทรกในองค์ความรู้ด้านการแพทย์เป็นสิ่งใหม่ที่สืบต่อในรูปของพิธีกรรมปัดรังควานในทารกด้วย

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ กล่าวถึงแม่ชื้อไว้อย่างน่าสนใจว่าแม่ชื้อเป็นความเชื่อของคนไทยในสมัยโบราณซึ่งในเวลานั้นการแพทย์ยังไม่เจริญก้าวหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า

ทารกแรกเกิดมักมีโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเสียชีวิตตั้งแต่เป็นทารก เป็นผลทำให้เกิดความเชื่อว่ามีมนุษย์ที่จะเกิดมานั้นมีปั้นรูปขึ้นก่อน แล้วจึงหาวิญญาณใส่เข้าไปในหุ่นนั้นเพื่อสิงเข้าสู่ครรภ์มารดา (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2561, หน้า 199)

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ยังอ้างถึงคัมภีร์ปฐุมจินดา ตำราแพทย์แผนไทยว่าแม่ชื้อ 7 นามมีรูปลักษณะและที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน ดังนี้

แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ชื่อ วิจิตรนาวรรณ รูปเป็นคนสี่ระยะเป็นราชสีห์ มีถิ่นอาศัยอยู่บนจอมปลวก แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันจันทร์ชื่อ วรรณานงคราญ รูปตัวเป็นคน สี่ระยะ

เป็นม้า มีถิ่นอาศัยอยู่ที่บ่อน้ำ แม่ชื่อประจำเด็กเกิดวันอังคารชื่อ นางยักษ์บริสุทธิ์ รูปเป็น
ตัวคน ศีรษะเป็นควาย แม่ชื่อประจำเด็กเกิดวันพุธชื่อ นางสาวมลพรรณศรี รูปตัวเป็นคน
ศีรษะเป็นช้างมีถิ่นอาศัยอยู่ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ แม่ชื่อประจำเด็กเกิดวันพฤหัสบดีชื่อ
นางกาโลทุกข์ รูปเป็นคน ศีรษะเป็นกวาง มีถิ่นอาศัยอยู่ที่สระน้ำ แม่ชื่อประจำเด็กเกิดวัน
ศุกร์ชื่อ นางยักษ์นงเยาว์ รูปเป็นตัวคนศีรษะเป็นวัว มีถิ่นอาศัยอยู่ที่ต้นไทรใหญ่ แม่ชื่อ
ประจำเด็กเกิดวันเสาร์ชื่อ นางเอกาโลย รูปตัวเป็นคนศีรษะเป็นเสือมีถิ่นอาศัยอยู่ที่ศาล
พระภูมิ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2561, หน้า 200-201)

เอกสารดังกล่าวเป็นเอกสารที่ให้ความสำคัญกับการจัดการเกี่ยวกับแม่ชื่อในปัจจุบัน เพื่อ
ลดความน่ากลัว ความกังวลที่มีต่อความตายในทารก ดังจะเห็นได้ว่าความงามของชื่อแม่ชื่อสอดคล้อง
กับจิตรกรรมฝาผนังในศาลาแม่ชื่อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพื่อขับเน้นความหมายที่แท้จริงใน
การที่จะสามารถจัดตั้งความให้หมดไปได้ด้วยวิชาการแพทย์ซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับชาวบ้านที่อาจจะ
ไม่เข้าใจที่มาของการเกิดโรคภัยต่าง ๆ ในทารก ตำราแพทย์แผนไทยจึงเป็นตำราที่เป็นเนื้อหาของความ
ถูกต้องในการจัดการปัญหาด้านสุขภาพซึ่งเป็นปัญหาที่นำไปสู่ความกลัว ความกังวล จนนำไปสู่การ
ประกอบพิธีปัดรังควานได้ อย่างไรก็ตามวิธีการเข้าถึงองค์ความรู้ของไทยจึงมีได้ทั้ง 2 ทางคือ ทั้ง
ทางตรงและทางอ้อม ทางตรงหมายถึงการแก้ไขข้อกังวลหรือปัญหาที่ตรงจุด เช่นโรคของทารกวัยขวบ
ปีแรกใช้พิธีการปัดรังควานกับผีแม่ชื่อ ร่วมกับวิธีการแพทย์แผนไทยดังเช่นที่ปรากฏในศาลาแม่ชื่อ

การนำศิลปะมาเชื่อมโยงกับความเชื่อจำเป็นต้องอาศัยพื้นฐานความรู้เดิมของเรื่องเหล่านั้นมา
เป็นแนวคิด ในการสร้างสรรค์ศิลปะจึงจะมีความสัมพันธ์กันอย่างสอดคล้อง ดังที่ก่องแก้ว วีระ
ประจักษ์ กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านว่า ผีแม่ชื่อจะปั้นดินขึ้นเป็นรูปหุ่นคนแล้วใส่วิญญาณเพื่อ
กำเนิดเป็นทารก ชุดความเชื่อดังกล่าวสนับสนุนคติในการให้ความสำคัญกับแม่ชื่อซึ่งมีสิทธิ์ในการเข้า
ใกล้ทารกตั้งแต่แรกปฏิสนธิ อย่างไรก็ตามเมื่อนำคติความเชื่อมาเชื่อมโยงกับคติในงานสร้างสรรค์
ศิลปกรรมไทย จะพบว่า การเซตหุ่นกระบอกใกล้เคียงแนวความคิดในการใส่จิตวิญญาณสิ่งไม่มีชีวิตให้
สามารถเคลื่อนไหวได้ หุ่นกระบอกกับแม่ชื่อเชื่อมโยงภายใต้แนวคิดในการสร้างสรรค์สิ่งน่ากลัวให้เป็น
สิ่งสวยงาม โดยจะพบว่าในปี พ.ศ. 2555, พ.ศ. 2558 และ พ.ศ. 2561 ปรากฏศิลปะการแสดง ระบาย
แม่ชื่อขึ้น โดยเป็นการแสดงที่ให้นักแสดงร้ายรำไปตามเนื้อเพลงที่กล่าวถึงแม่ชื่อประจำวันต่าง ๆ โดย
กล่าวถึงชื่อ และเป็นแม่ชื่อประจำวันในทารกแรกเกิด มีความหมายแฝงที่ตรงกันข้ามกับชุดความเชื่อ
เดิมคือ แม่ชื่อเหล่านี้จะทำหน้าที่ปกป้องรักษาทารกให้ปลอดภัยจนครบขวบปี

เมื่อมีความก้าวหน้าและความเป็นอิสระในการนำเสนอความคิดเกี่ยวกับแม่ชื่อ ทั้ง
ศิลปการแสดงและงานสร้างสรรค์อื่น ๆ รวมถึงการออกแบบหุ่นกระบอกแม่ชื่อด้วย เอกสารที่กล่าวถึง
งานสร้างสรรค์ที่น่าคิดผสมที่ใช้เซตให้มีความสนุกสนาน แตกต่าง ส่งผลให้เกิดการสร้างหุ่นกระบอกที่
ใช้ในลักษณะของการแปลงกายด้วยเช่นกัน หุ่นกระบอกที่มีลักษณะดังกล่าวจะสร้างเป็นหุ่นคนสวม
ศีรษะหุ่นกระบอกเป็นหัวสัตว์ตามท้องเรื่อง นางคันทูช ไพโรพิบูลยกิจ กล่าวถึง หุ่นตัวเอกในเรื่องแก้วหน้า

ม้าที่จะสร้างเป็นนางมณีไว้สองแบบคือ “...สำหรับหัวนางมณีหน้าม้านี้มีการประดิษฐ์อยู่สองวิธีคือบาง
คนจะทำเป็นหัวแก้วหน้าม้าสีนวลจันทร์ทั้งหัว แต่บางคนก็ทำเป็นหน้าม้ากระดาษปิดทองสำหรับสวม
บนหัวหุ่นที่เป็นหน้าคนอีกที” (นงคันทุช ไพโรพิบูลยกิจ, 2541, หน้า 71)

งานสร้างสรรค์ศิลปกรรมต่าง ๆ จากความเชื่อจึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาอย่างมากเป็น
การขยายฐานความรู้จากศาสตร์หนึ่งไปอีกศาสตร์หนึ่ง ดังเช่นการนำศิลปะมาใช้เป็นสื่อการเรียนรู้

วิลาวัลย์ เสวตเศรณี สร้างสื่อการเรียนรู้โดยอาศัยความเข้าใจของคนในท้องถิ่นที่สามารถ
รับรู้ถึงเรื่องราวและรูปแบบที่ทำให้เข้าใจได้ง่าย ประทับใจ และสอดคล้องกับความเป็นปัจจุบันรวมถึง
การสร้างควมบันเทิง โดยกล่าวถึงความนิยมของชาวบ้านที่มีต่อหุ่นกระบอกว่า “...หุ่นกระบอกเป็นที่
นิยมในหมู่บ้าน โอกาสที่มักพบการแสดงหุ่นกระบอกมีหลากหลาย ตั้งแต่ในงานศพ การเล่นแก้บน
จนถึงงานพิธี เช่น งานทำขวัญจุก งานทำขวัญนาค และงานมงคลอื่นๆ...” (วิลาวัลย์ เสวตเศรณี,
2549, หน้า 24) เอกสารดังกล่าวเน้นย้ำความสำคัญของศิลปการแสดงที่รวมศาสตร์ของงาน
สร้างสรรค์อันมีผลต่อความคิด จิตใจ ให้นำหนักในด้านการสร้างขวัญกำลังใจซึ่งหุ่นกระบอกสามารถ
สะท้อนขีดความสามารถในการนำเสนอคติและความงามได้เช่นกัน

แม้ว่าในปัจจุบัน จะมีการนำแม่ซื้อเชื่อมโยงในด้านการออกแบบอื่นๆ ทั้งที่เป็นไปอย่าง
หนักแน่นและผิวเผย จึงไม่อาจละเลยความสำคัญได้ว่า แม่ซื้อมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต อีกทั้งยังมี
ความหมายที่สามารถใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงความสำคัญทางคติความเชื่อได้ทางหนึ่ง ดังเช่นเอกสารที่อ้าง
ถึงผลงานวิจัยที่ให้ความสำคัญด้านการใช้สีของวันทั้ง 7 เชื่อมโยงความเป็นมงคลจากเทวดาสัปต
เคราะห์ (สัตตเคราะห์) ดังนี้

ตรึงใจ บุรณสมภพ (บรรณาธิการ) กล่าวถึงส่วนประกอบสำคัญบางส่วนตามความเชื่อ
ของแม่ซื้อไว้ในโครงการพัฒนาผ้าและผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมือง ทัวประเทศเพื่อส่งเสริมการผลิตและการ
ส่งออกว่า ความเชื่อในเรื่องของสีเป็นคติชนมีอยู่ทั่วไป นับเป็นศาสตร์ที่เชื่อถือกันอย่าง
กว้างขวางสำหรับชาวสยามประเทศ ซึ่งมีระบุไว้ในตำราพิชัยสงคราม นับเป็นความเชื่อที่
เกี่ยวกับความเป็นมงคลจากเทวดาสัปตเคราะห์ หรือแม่ซื้อทั้ง 7 ตน (ตรึงใจ บุรณสมภพ
(บรรณาธิการ), 2544, หน้า 231)

การอ้างอิงแม่ซื้อเพื่อนำมาสนับสนุนการพัฒนาผ้า สีเส้นของผ้าเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อน
มุมมองได้ว่า คติความเชื่อเรื่องแม่ซื้อเชื่อมโยงกับความหมายของชีวิตอย่างลึกซึ้ง สามารถนำมากล่าว
อ้างด้วยความเป็นท้องถิ่นหรือพื้นเมืองได้ด้วยผลงานศิลปะเช่นกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า เครื่องมือที่ใช้ใน
การสร้างแรงจูงใจเพื่อการเรียนรู้อาศัยความงามทางศิลปะ และสาระสำคัญของเนื้อหาเพื่อสื่อ
ความหมายเชื่อมโยงกันแล้ว ความน่าประทับใจจะช่วยให้เกิดการจดจำ เป็นแรงกระตุ้นให้ มรดกแห่ง
ความทรงจำอย่างจารีกวัตโพธิ์ที่ศาลาแม่ซื้อจะได้รับการกล่าวถึงในอีกรูปแบบหนึ่ง

สรุป

แม่ชื้อเป็นเนื้อหาหนึ่งที่แทรกตัวอยู่ในวรรณกรรมและประเพณีในความเชื่อเกี่ยวกับ ประเพณีการเกิด ระดับการรับรู้เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องแม่ชื้อของคนไทยมีหลายระดับ ทั้งที่เป็นชุด ความรู้ด้านการแพทย์ซึ่งเป็นการพยายามอธิบายต้นเหตุและวิธีการแก้ไขด้วยแพทย์แผนไทย ซึ่งกลุ่ม คนที่จะเข้าถึงความรู้ดังกล่าว ได้แก่ กลุ่มนักปราชญ์ แพทย์ และผู้ที่ได้รับการศึกษา ทั้งนี้ชุดความรู้ที่ เกี่ยวข้องกับประเพณีการปดริ่งควาน การนับถือผี ได้สะท้อนในรูปของประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับการ เกิดและการรักษาชีวิตให้รอดพ้นจากความตายในช่วงขวบปีแรก แม่ชื้อจึงปรากฏอยู่ในเอกสารการ บันทึกความรู้ต่าง ๆ ของไทย ทั้งที่เป็นความรู้เกี่ยวกับประเพณีการเกิด การนับถือผี การบูชาเทพสถิต เศราะห์ (ประจำวัน ที่ 7) ยังปรากฏในเอกสารที่ให้ความสำคัญต่อองค์ความรู้โดยรวมด้านโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์และเวทกรรม นอกจากนี้ยังพบว่าสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อความถึงแม่ชื้อเหล่านั้นยังอาศัยทฤษฎี ทางความเชื่อ และทฤษฎีทางความงามอย่างสุนทรียศาสตร์ร่วมด้วย วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจึงสามารถ จำแนกได้คือ เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทย และเอกสารที่ เกี่ยวกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม

เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทย คือเอกสารที่เป็น ข้อวินิจฉัยความหมายที่มีอยู่เดิมที่สอดคล้องและขัดแย้งต่อการรับรู้ในปัจจุบัน โดยแม่ชื้อมีความ หมายถึงผีที่สร้างความน่ากลัวให้แก่ครอบครัวที่มีทารกเกิดใหม่ จึงมีความพยายามในการจัดการชุด ความรู้ในรูปของความเป็นเหตุเป็นผลโดยมีกระบวนการจัดการคือ การสร้างศาลาแม่ชื้อขึ้นและ บรรจุคติความเชื่อเกี่ยวกับผีแม่ชื้อผ่านงานจิตรกรรมฝาผนัง และจารึกด้านการแพทย์เพื่อปรับเปลี่ยน ให้การเข้าถึงพิธีกรรมการปดริ่งควานนั้นมีการแพทย์แผนไทยเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการอย่างถูกต้อง และปลอดภัย ซึ่งความรู้ด้านการแพทย์นั้นนับว่าเป็นสิ่งใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว ดังโคลงต้นเรื่อง ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่กล่าวถึง แพทย์จะสามารถเข้าใจในเนื้อความเหล่านั้นได้ดี

เอกสารที่เกี่ยวกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม ได้แก่ ตำราภาพแม่ชื้อ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นจิตรกรรมต้นแบบสำหรับให้วาดประดับศาลาแม่ชื้อโดยมีรูปลักษณะที่ปรับเปลี่ยน ไปตามพื้นที่และยุคสมัย นอกจากนี้ยังพบว่ามีความพยายามส่งเสริมให้แม่ชื้อพ้นจากความน่า หวาดกลัวในฐานะผี ด้วยการนำมาใช้เป็นศิลปะการแสดงประกอบเพลง ระบายแม่ชื้อจัดแสดงที่หลาย โอกาสซึ่งอ้างอิงถึงจารึกวัดโพธิ์ ซึ่งเป็นมรดกแห่งความทรงจำของโลกด้วย

การปรับเปลี่ยนภาพลักษณะของแม่ชื้อจากความน่ากลัวสู่การรับรู้แนวใหม่ด้วยงาน ศิลปกรรมจึงชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งที่ปรากฏในสมุดภาพ จิตรกรรมฝาผนัง ศิลปะการแสดง ซึ่งเป็นพื้นฐาน ความคิดในการที่จะสนับสนุนให้เกิดงานสร้างสรรค์อื่น ๆ เช่น หุ่นกระบอกได้แสดงบทบาทของการ รับรู้และตีความความสำคัญของแม่ชื้อในบริบทที่ปรับเปลี่ยนไป

บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องหุ่นกระบอกแม่ชื้อเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับคติแม่ชื้อที่ปรากฏทางด้านเอกสารและศิลปกรรมเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลและนำมาสร้างสรรค์ต่อไปโดยมีระเบียบวิธีการวิจัยดังนี้

1. กลุ่มตัวอย่าง

คติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อนั้น พบว่ามีหลักฐานด้านเอกสารที่กล่าวถึง ซึ่งการกล่าวถึงนั้น เป็นไปในลักษณะของการพิเคราะห์ด้านพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ซึ่งแม่ชื้อมีบทบาทสำคัญในฐานะตัวแทนของผีที่อยู่ใกล้ชีวิตทารกตั้งแต่วัยแรกเกิด แม่ชื้อในเอกสารจึงมีตัวตนในฐานะของคำบรรยายที่กล่าวสืบทอดกันมาก โดยเน้นว่าเป็นสตรีที่มีศีรษะรูปสัตว์ต่าง ๆ ดังนั้น ในการศึกษาจึงต้องใช้กลุ่มตัวอย่างที่สามารถแสดงรูปลักษณ์ทางศิลปกรรมของแม่ชื้อ โดยจัดกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างทางศิลปกรรม 2 กลุ่ม คือแม่ชื้อที่ปรากฏในภาคเอกสาร (ภาพเขียนจิตรกรรมและลายเส้น) และแม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ

เอกสารชั้นต้นสมุดไทย ดังนี้

1. “ตำราภาพแม่ชื้อ” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว เลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์
2. “ตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตร” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ เล่มที่ 33 หมวดตำราภาพ

ตำราภาพที่ใช้ในการศึกษากลุ่มตัวอย่างทางศิลปกรรมเกี่ยวกับแม่ชื้อ เป็นภาพที่แสดงการนับถือคติเทพนพเคราะห์ จนนำไปสู่การนับถือสัตว์พาหนะของเทพประจำวันต่าง ๆ ในนาม “แม่ชื้อ” แม่ชื้อในศิลปกรรมต่างๆ ดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนัง ศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. การออกแบบตัวละครในศิลปกรรมการแสดงระบำแม่ชื้อ
3. หุ่นกระบอกแม่ชื้องานทดลองสร้างสรรค์

กลุ่มตัวอย่างด้านศิลปกรรม เป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีที่มาในการสร้างจากคติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อ พบหลักฐานในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์คราวบูรณาปฎิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพัฒนาไปสู่การสร้างสรรค์ศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ได้แก่ การออกแบบตัวละครในศิลปะการแสดงระบำแม่ชื้อและหุ่นกระบอกแม่ชื้อ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือวิจัยในการวิจัยเรื่องหุ่นกระบอกแม่ชื้อ คือ แบบบันทึกข้อมูลงานวิจัยซึ่งมีขั้นตอนการสร้างเครื่องมือการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาแนวคิดที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ ทั้งที่เป็นเอกสารขั้นต้นและ ขั้นรอง

ขั้นตอนที่ 2 สร้างแบบบันทึกงานวิจัย ซึ่งเป็นการบันทึกสาระสำคัญที่เชื่อมโยงต่อการค้นคว้าเกี่ยวกับคติความเชื่อ แม่ชื้อ

ขั้นตอนที่ 3 การนำแบบบันทึกงานวิจัยเพื่อสำรวจและประมวลความครบถ้วนของข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 ปรับปรุงแบบบันทึกข้อมูลงานวิจัยเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในข้อมูลงานวิจัยแบบบันทึกงานวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นของเอกสาร ผู้แต่ง ปีที่สร้าง และสาระสำคัญของเอกสาร

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเบื้องต้นของศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากคติแม่ชื้อและสาระสำคัญที่ได้จากการสังเกต

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีกระบวนการดังนี้

1. ศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เกี่ยวกับแม่ชื้อและการสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษาเอกสารขั้นรองที่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ที่มา แนวคิด และรูปแบบของการตีความแม่ชื้อสู่ประเพณีและงานศิลปกรรม

3. เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตและบันทึกภาพ

เอกสารขั้นต้นที่ใช้ในการวิจัยโดยมากเป็นภาพเขียนทั้งที่เป็นจิตรกรรมในสมุดไทย และภาพเขียนลายเส้น ซึ่งข้อมูลทางศิลปกรรมในเอกสารขั้นต้นนี้เป็นข้อมูลในการตั้งข้อสันนิษฐานการดำเนินการตามระเบียบวิธีการวิจัย โดยเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำไปประกอบการวิเคราะห์การวิจัยมุ่งเน้นในการอธิบายที่มาและความสำคัญของรูปลักษณ์ของแม่ชื้อ และการปรับเปลี่ยนบทบาทของแม่ชื้อในฐานะผีรั้งความสู่การเป็นเทวดาปกป้องรักษาทารก อย่างไรก็ตามข้อมูลภาคสนาม อาทิ จิตรกรรมประกอบศาลาแม่ชื้อ การออกแบบตัวละครแม่ชื้อในระบำแม่ชื้อเป็นการดำเนินการวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบว่า ศิลปะนั้นสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทแม่ชื้อในฐานะผีสู่สัญลักษณ์ของแม่ที่ปกป้องรักษาลูกได้อย่างไร อนึ่ง การปัดรังควานในฐานะแพทย์แผนไทยนั้น คือการรักษาโรคต่าง ๆ ของทารกซึ่งพบสัญลักษณ์บางประการที่เรียกว่า ลำบองราหู ซึ่งจะเกิดขึ้นกับทารกในแต่ละช่วงเดือนด้วย

ข้อมูลเอกสารชั้นต้น สมุดไทย

เอกสารชั้นต้น สมุดไทยที่เกี่ยวข้องกับแม่ชื้อเป็นเอกสารที่มีความสำคัญ คือ เป็นข้อมูลที่ยังไม่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์เป็นข้อมูลที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ใช้ประสบการณ์และหลักฐานในการวิเคราะห์ได้ โดยอาศัยข้อมูลแวดล้อมซึ่งพบว่าปรากฏในสมุดไทยเรื่องอื่น ๆ ดังนั้นข้อมูลจากตำราภาพแม่ชื้อ ตำราภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี และตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ สามารถจัดกลุ่มได้ดังนี้

1. รูปลักษณ์ของแม่ชื้อสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. สัตว์พาหนะเทพประจำวันในตำราไทย

รูปลักษณ์ของแม่ชื้อสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

แม่ชื้อเป็นชื่อเรียกผีประเภทหนึ่ง ที่มีความเกี่ยวข้องอย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตของผู้คน ก่อนที่ความก้าวหน้าทางการแพทย์จะเข้ามามีบทบาทสำคัญในการรักษาโรคต่าง ๆ ที่เกิดกับทารก พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำว่า แม่ชื้อ หมายถึง เทวดาหรือผีที่ประจำทารก, แม่วี ก็เรียก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538, หน้า 657)

คัมภีร์ปฐมจินดา ตำราแพทย์แผนไทยกล่าวถึงรูปลักษณ์ของแม่ชื้อไว้ดังนี้ (กองแก้ว วีระประจักษ์, 2561, หน้า 200-201)

1. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ชื่อ วิจิตรนาวรรณ	รูปเป็นคนศีรชะเป็นราชสีห์
มีถิ่นอาศัยอยู่บนจอมปลวก
2. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันจันทร์ชื่อ วรรณนางคราญ	รูปตัวเป็นคน ศีรชะเป็นม้า
มีถิ่นอาศัยอยู่ที่บ่อน้ำ
3. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันอังคารชื่อ นางยักษ์บริสุทธิ์	รูปเป็นตัวคน ศีรชะเป็นควาย
4. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันพุธชื่อ นางสาวลทรศน์	รูปตัวเป็นคนศีรชะเป็นช้าง
มีถิ่นอาศัยอยู่ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์
5. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันพฤหัสบดีชื่อ นางกาโลทุกซ์	รูปเป็นคน ศีรชะเป็นกวาง
มีถิ่นอาศัยอยู่ที่สระน้ำ
6. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันศุกร์ชื่อ นางยักษ์นงเยาว์	รูปเป็นตัวคนศีรชะเป็นวัว
มีถิ่นอาศัยอยู่ที่ต้นไทรใหญ่
7. แม่ชื้อประจำเด็กเกิดวันเสาร์ชื่อ นางเอกาโลย	รูปตัวเป็นคนศีรชะเป็นเสือ
มีถิ่นอาศัยอยู่ที่ศาลพระภูมิ

จากคัมภีร์ปฐมจินดาที่แสดงรูปลักษณะของแม่ชื่อประจำวันต่าง ๆ พบว่า สอดคล้องกับ ตำราภาพแม่ชื่อเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นภาพต้นแบบที่ใช้ในคราวเขียน ประกอบอาคารศาลาแม่ชื่อในคราวแรกสร้างซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตำราภาพดังกล่าวเขียนลงสมุด ข่อยเรียก สมุดไทยขาว เขียนภาพพระบายสีไม่มีข้อความประกอบจำนวน 19 (ภาพที่ 6), (ภาพที่ 7), (ภาพที่ 8), (ภาพที่ 9), (ภาพที่ 10), (ภาพที่ 11), (ภาพที่ 12), (ภาพที่ 13), (ภาพที่ 14), (ภาพที่ 15), (ภาพที่ 16), (ภาพที่ 17), (ภาพที่ 18), (ภาพที่ 19), (ภาพที่ 20), (ภาพที่ 21), (ภาพที่ 22), (ภาพที่ 23), (ภาพที่ 24) จิตรกรรมในตำราภาพแม่ชื่อนี้ สันนิษฐานว่าเป็นการนำคติเกี่ยวกับเทพ ประจำวันทั้ง 7 ผสมผสานกับการนำสัตว์พาหนะมากำหนดแทนเป็นแม่ชื่อ ดังจะพบว่าในแต่ละพับที่ เขียนขึ้นมานั้น มีบางพับที่แสดงภาพต่างไปจากรูปลักษณะที่กล่าวถึงในปฐมจินดาซึ่งกำหนดไว้ว่า วัน อาทิตย์ศีรชะเป็นราชสีห์ วันจันทร์ ศีรชะเป็นม้า อังคาร ศีรชะเป็นควาย วันพุธ ศีรชะเป็นช้าง วัน พฤหัสบดี ศีรชะเป็นกวาง วันศุกร์ ศีรชะเป็นวัว วันเสาร์ ศีรชะเป็นเสือและเมื่อนำภาพมาเรียงต่อกัน (ภาพที่ 25) พบว่า วันจันทร์และวันพฤหัสบดีแสดงรูปลักษณะของแม่ชื่อเป็นมนุษย์ทั้ง 2 ภาพ ตำราภาพที่ เขียนเฉพาะภาพโดยเว้นกระดาษเปล่า 1 หน้า นั้นอาจมีวัตถุประสงค์ในการบรรยายถึงรูปลักษณะ หรือ พิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบตำราภาพแม่ชื่อหรือไม่ยังไม่มีหลักฐานยืนยัน ทั้งนี้ตำราภาพมี ลำดับภาพที่สอดคล้องกับจิตรกรรมฝาผนังที่ศาลาแม่ชื่อ จึงอนุมานได้ว่า ตำราภาพนี้คือภาพร่าง ต้นแบบที่จะนำไปขยายเพื่อเขียนจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลา

ภาพที่ 6 ตำราภาพแม่ชื่อ พับที่ 1

ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 7 ตำนารภาพแม่ซื้อ พับที่ 2
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 8 ตำนารภาพแม่ซื้อ พับที่ 3
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 9 ตำนารภาพแม่ชื้อ พับที่ 4
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 10 ตำนารภาพแม่ชื้อ พับที่ 5
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 11 ตำราภาพแม่ชื่อ พับที่ 6 วันอาทิตย์ศักระเป็นราชสีห์
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 12 ตำราภาพแม่ชื่อ พับที่ 7
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 13 ตำราภาพแม่ซื้อ พับที่ 8 อังคาร ศีรษะเป็นควาย
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 14 ตำราภาพแม่ซื้อ พับที่ 9 วันพุธ ศีรษะเป็นช้าง
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 15 ตัราภาพแม่ซื้อ พับที่ 10
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 16 ตัราภาพแม่ซื้อ พับที่ 11 วันศุกร์ ศีรษะเป็นวัว
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 17 ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 12 วันเสาร์ ศีรษะเป็นเสือ
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 18 ตำราภาพแม่ชื้อ พับที่ 13
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 19 ตำราภาพแม่เชื้อ พับที่ 14
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 20 ตำราภาพแม่เชื้อ พับที่ 15
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ภาพที่ 21 ตำนารภาพแม่ชื้อ พับที่ 16
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 22 ตำนารภาพแม่ชื้อ พับที่ 17
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 23 ตำนารภาพแม่ซื้อ พับที่ 18
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 24 ตำนารภาพแม่ซื้อ พับที่ 19
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 25 แม่ชื่อทั้ง 7 จากตำราภาพแม่ชื่อ
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

รูปลักษณะของแม่ชื้อตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมจินดา ตำราแพทย์แผนไทยที่กล่าวถึงรูปลักษณะของแม่ชื้อไว้นั้นจึงมีความแตกต่างกับแม่ชื้อที่ปรากฏในตำราภาพแม่ชื้อซึ่งเป็นภาพร่างต้นแบบสำหรับเขียนประกอบศาลาแม่ชื้อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัยรัชกาลที่ 3 รูปลักษณะของแม่ชื้อประจำวัน (ภาพที่ 26) เขียนด้วยโครงสร้างอย่างภาพไทยที่มีคตินิยมในการเขียนภาพด้านข้างเป็นสำคัญ ผ่านุ่ และเครื่องประดับแสดงถึงเอกลักษณ์ของจิตรกรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แสดงกายวิภาคที่ยังไม่มีอิทธิพลจากตะวันตกซึ่งแตกต่างจากรูปลักษณะของจิตรกรรมแม่ชื้อประกอบศาลาแม่ชื้อ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการบูรณะในหลายช่วงเวลา ภายวิภาคอย่างตะวันตกเข้ามาเสริมให้ภาพเขียนเหล่านั้นปรับเปลี่ยนไปตามทัศนคติของผู้สร้างสรรค์

ภาพที่ 26 ชุมนุญแม่ชื้อจากตำราภาพ
ที่มา: ปรับปรุงจากหอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์

ตำราภาพแม่ชื้อจากหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 102 หมวดเวชศาสตร์ เป็นตำราภาพสมุดไทยขาวจำนวน 19 หน้าแสดงภาพเทพในท่าทางที่ต่างกัันมีลักษณะคล้ายการต่อสู้ การปราบ ด้วยอาวุธและท่าทางที่แสดงถึงพลังกำลัง สันนิษฐานว่ามีความหมายถึงการปัดรังควานในทารก ซึ่งรังควานเหล่านั้นคือโรคต่าง ๆ ที่จะมียารักษาตามตำราแพทย์แผนไทย แม่ชื้อที่ปรากฏในพับที่ 6 ถึงพับที่ 11 แสดงภาพรูปลักษณะของแม่ชื้อประจำวันต่าง ๆ องค์ประกอบของภาพที่หันเข้าหารูปมนุษย์นั้นแสดงถึงการเป็นเทวดา หรือผีประจำตัวเด็กที่เกิดในแต่ละวันตามความเชื่อดั้งเดิม แม่ชื้อประจำวันทั้ง 7 ในการรับรู้ของคนไทยคือ สตรีที่มีศีรษะตามชนิดของสัตว์พาหนะเทพประจำวันในตำราไทยเว้นแต่ภาพที่ปรากฏในตำราภาพแม่ชื้อเท่านั้น ที่กำหนดให้วันจันทร์มีแม่ชื้อเป็นสตรี และวันพฤหัสบดีมีแม่ชื้อเป็นฤๅษี ซึ่งอาจจะอนุมานได้ว่า ผู้สร้างสรรค์ปรารถนาให้เทพประจำวันจันทร์และวันพฤหัสบดีเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองและปัดรังควาน มิใช่แม่ชื้อที่มีรูปลักษณะตามสัตว์พาหนะของวันจันทร์และวันพฤหัสบดีเช่นแม่ชื้อประจำวันอื่นๆ

สัตว์พาหนะเทพประจำวันในตำราไทย

การนับถือเทวดานพเคราะห์เป็นหลักฐานหนึ่งที่สะท้อนถึงการเชื่อมโยงชีวิต คือร่างกาย และจิตใจให้เป็นส่วนเดียวกันกับธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาติตามความรับรู้ของคนไทยนั้นรับอิทธิพลจาก เทพ เทวดาทิ้งสิ้น เดิมนั้นมีการบูชาเทวดานพเคราะห์ผ่านการสร้างประติมากรรมรูปเคารพ ป้ายเสียบ บัตรพลี ปิยะนันท์ ซอบศิลป์ประกอบ (2557) ให้ความเห็นเกี่ยวกับการนับถือเทวดานพเคราะห์ของไทยว่ามีการพัฒนาไปสู่เทวดานพเคราะห์ที่มีลักษณะแตกต่างจากศาสนาฮินดู เนื่องจากการผสมผสาน ความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งอาจหมายถึงการนับถือผีตามความเชื่อโบราณ ตลอดจนการผสมผสานกับแนวทางการนับถือศาสนาพุทธ ดังความตอนหนึ่งว่า

คติการนับถือบูชาเทวดานพเคราะห์ที่ปรากฏในดินแดนไทยเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ผ่านการคลี่คลาย โดยพบว่ามีการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือ หลักฐานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงคติการนับถือบูชาเทวดานพเคราะห์ในดินแดนไทย แม้จะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศาสนาฮินดูอย่างชัดเจนในช่วงต้น แต่ในเวลาต่อมาพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงโดยผสมผสานกับศาสนาพุทธรวมถึงความเชื่อท้องถิ่นด้วย (ปิยะนันท์ ซอบศิลป์ประกอบ, 2557, หน้า 2)

เทวดานพเคราะห์มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนไทยอย่างมาก ความเชื่อดังกล่าวนี้นำไปสู่การเกิดพิธีกรรมเคารพบูชาตลอดจนหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เรื่อยมาจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ บทบาทของเทวดานพเคราะห์มีหลากหลายมากยิ่งขึ้นมีการสร้างประติมากรรมเทวดานพเคราะห์ในลักษณะทรงสัตว์พาหนะ อาทิ เทวดานพเคราะห์ทั้ง 9 องค์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 27), (ภาพที่ 28), (ภาพที่ 29), (ภาพที่ 30), (ภาพที่ 31), (ภาพที่ 32), (ภาพที่ 33), (ภาพที่ 34), (ภาพที่ 35)

กรมศิลปากร (2560) ให้ความเห็นต่อประติมากรรมเทวดานพเคราะห์นี้ว่า เป็นประติมากรรมที่สร้างในลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะไทยประเพณีกับความเหมือนจริงอย่างศิลปะตะวันตก และให้ความเห็นเกี่ยวกับกรณีสัตว์พาหนะว่าได้รับการออกแบบใหม่เพื่อให้เชื่อมโยงกับตำราโหราศาสตร์ไทย ดังความตอนหนึ่งว่า

นักวิชาการและศิลปินไทยได้ตีความและนำเสนอลักษณะของเทวดานพเคราะห์โดยมีความเชื่อมโยงกับตำราโหราศาสตร์ไทย ดังนั้นสัตว์พาหนะของเทวดานพเคราะห์องค์ต่าง ๆ จึงได้รับการออกแบบขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ เทวดาทิ้งเจ็ดยังจัดว่าเป็นเทวดาประจำวันในหนึ่งสัปดาห์ด้วย (กรมศิลปากร, 2560, หน้า 8)

ภาพที่ 27 ประติมากรรมพระอาทิตย์
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 14

ภาพที่ 28 ประติมากรรมพระจันทร์
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 19

ภาพที่ 29 ประติมากรรมพระอังคาร
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 21

ภาพที่ 30 ประติมากรรมพระพุธ
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 27

ภาพที่ 31 ประติมากรรมพระพฤษภัสบดี
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 37

ภาพที่ 32 ประติมากรรมพระศุกรี
ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 45

ภาพที่ 33 ประติมากรรมพระเสาร์

ที่มา: ปรับปรุงจาก กรมศิลปากร, 2560, หน้า 32

ตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตร เล่มที่ 33 หมวดตำราภาพ ปัจจุบันเก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติเขียนภาพเทวดานพเคราะห์ ซึ่งแสดงภาพเทวดาประจำวันทั้ง 7 ไว้ที่น่าสนใจด้วยท่าทางอย่างงานจิตรกรรมไทยประเพณี (ภาพที่ 34) สัตว์พาหนะที่ปรากฏในตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตรนี้แม้ว่าจะเป็นตำราภาพที่เขียนถึงเทพในศาสนาฮินดูก็ตาม แต่ลักษณะของการแสดงออกเป็นการปรับเปลี่ยนให้มีรสชาติของไทยตามความนิยมและรูปแบบทางศิลปกรรมในแต่ละสมัย ประกอบกับแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นลักษณะเฉพาะของเทพประจำวันที่แตกต่างกันจากศาสนาฮินดูแล้ว กล่าวคือ พบว่าสัตว์พาหนะของเทวดานพเคราะห์ในศาสนาฮินดูและตำราไทยในพระอาทิตย์ หรือสุริยเทพนั้นไม่ตรงกัน พระสุริยเทพ (พระอาทิตย์ในฮินดู) ทรงม้า พระอาทิตย์ ทรงราชสีห์

สำหรับที่มาของสัตว์พาหนะกลายเป็นแม่ชื่อนั้น ปรากฏในพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ความตอนหนึ่งว่า แผ่นผ้ารูปท้าวเวสวัณนั้น ที่ใช้ในราชการเขียนรูปแม่ชื้อไว้ด้านหลังด้วย มีรูปเป็นหน้านางหน้าเป็นม้า ทำให้ติดต้นด้วยขาดความรู้ในเรื่องผีแม่ชื้อ ผูกใจที่จะเรียนจนกระทั่งมาทราบจากท่าน บอกรัตราอันเกี่ยวข้องกับยันต์ ว่าแม่ชื่อนั้นหัวเปลี่ยนไปตามสัตว์ซึ่งเทวดาสัตตเคราะห์ทรง คงเป็นไปตามวันซึ่งเด็กคลอด แต่ช่างเขียนไม่รู้ก็เขียนลอกของเก่าซึ่งมีหน้าเป็นม้าสะพัดไป ที่ผีแม่ชื้อเปลี่ยนหน้าตามสัตว์ ซึ่งเทวดาสัตตเคราะห์ทรง ก็เห็นได้ว่าพวกโหราศิกกันขึ้นใหม่ ไม่ใช่ของเดิม (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2552, หน้า 231)

ภาพที่ 34 เทวดาประจำวันจากตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตร
ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ เล่มที่ 33 หมวดตำราภาพ

แม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ

ศิลปกรรมที่นำคติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อไปสร้างสรรค์นั้น ประกอบขึ้นภายใต้รูปลักษณ์ที่มาจากวรรณกรรม และการปรับเปลี่ยนความหมายที่ส่งเสริมให้แม่ชื้อมีภาพลักษณ์จากผีเป็นเทวดาผู้ปกป้อง โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจาก จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศิลปะการแสดงระบำแม่ชื้อ ตลอดจนการนำเสนอความคิดผ่านหุ่นกระบอกแม่ชื้อ งานสร้างสรรค์จากการวิจัยนี้ สามารถจัดกลุ่มได้ดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ สัญลักษณ์ภาพจากวรรณกรรม
2. งานสร้างสรรค์จากคติแม่ชื้อ

จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ สัญลักษณ์ภาพจากวรรณกรรม

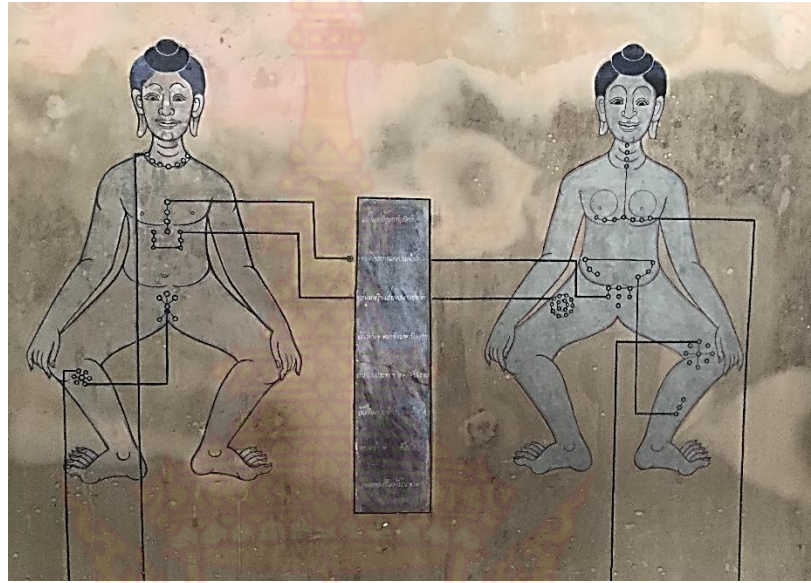
ศาลาแม่ชื้อ เป็นศาลาที่สร้างขึ้นในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 35) ภายในประกอบด้วยจารึกเกี่ยวกับแพทย์แผนไทย จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลา ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังนี้แสดงภาพแม่ชื้อประจำวันต่าง ๆ จิตรกรรมที่แสดงลักษณะทางกายวิภาคของทารก (ภาพที่ 36), จิตรกรรมที่แสดงถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่จะมีผู้เฒ่าของครอบครัวคอยให้การเลี้ยงดูทารก (ภาพที่ 37), แม่ชื้อประจำวันทั้ง 7 นั้น เป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นโดยมีตำราภาพแม่ชื้อเป็นต้นร่าง แม่ชื้อประจำวันอาทิตย์ ศีรษะเป็นสิงห์ (ภาพที่ 38) แม่ชื้อประจำวันจันทร์คือสตรีสาว (ภาพที่ 39) แม่ชื้อประจำวันอังคาร ศีรษะเป็นกระบือ (ภาพที่ 40) แม่ชื้อประจำวันพุธ ศีรษะเป็นช้าง (ภาพที่ 41) แม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดี คือฤๅษี (ภาพที่ 42) แม่ชื้อประจำวันศุกร์ ศีรษะเป็นโค (ภาพที่ 43) และแม่ชื้อวันเสาร์ ศีรษะเป็นเสือ (ภาพที่ 44) เมื่อพิจารณาเฉพาะแม่ชื้อประจำวันแล้ว (ภาพที่ 45) จะพบว่า เป็นจิตรกรรมที่ได้รับต้นแบบมาจากตำราภาพแม่ชื้ออย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมที่แสดงถึงสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงโรคและอาการของโรคในทารกด้วย

ศาลาแม่ชื้อ

ภาพที่ 35 แผนผังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมุมมอง 3 มิติ

ที่มา: ประชาสัมพันธ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 36 กายวิภาคของทารก จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 37 วิถีชาวบ้านการเลี้ยงดูทารกโดยผู้เฒ่า จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 38 แม่ชื้อประจำวันอาทิตย์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

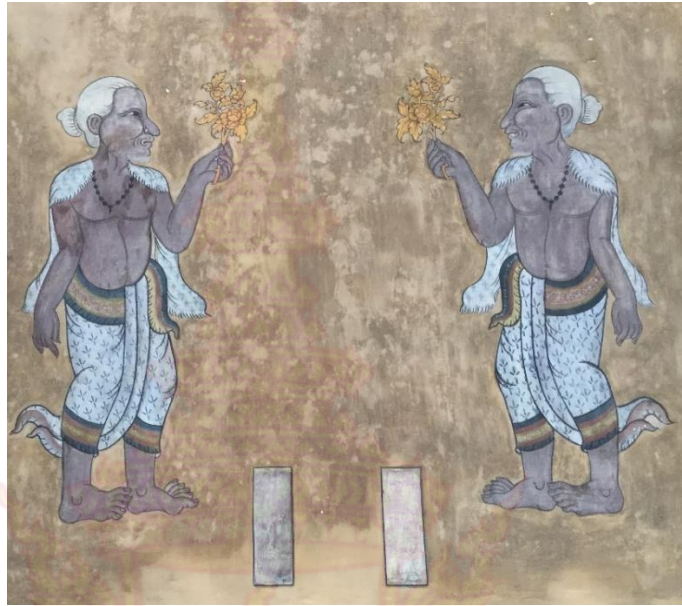
ภาพที่ 39 แม่ชื้อประจำวันจันทร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 40 แม่ชี้อประจำวันอังคาร จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชี้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 41 แม่ชี้อประจำวันพุธ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชี้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 42 แม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดี จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 43 แม่ชื้อประจำวันศุกร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 44 แม่ชื้อประจำวันเสาร์ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

วันอาทิตย์

วันจันทร์

วันอังคาร

วันพุธ

วันพฤหัสบดี

วันศุกร์

วันเสาร์

ภาพที่ 45 ชุมนุมแม่ชื้อจากศาลาแม่ชื้อ จิตรกรรมภายในศาลาแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

จิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ ประกอบด้วยจิตรกรรมที่เขียนตามตำราแม่ชื้อ ที่เก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน ร่วมกับจิตรกรรมที่แสดงถึงกายวิภาคมนุษย์ ตลอดจน ภาพวิถีชีวิตการเลี้ยงดูทารกของคนไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าจิตรกรรมในส่วนนี้อาจจะเพิ่มเติมในภายหลัง เนื่องจากโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมิได้กล่าวถึงส่วนประกอบอื่น ๆ โดยเน้นที่จิตรกรรมแม่ชื้อ และลambangราหูเป็นหลัก ดังเช่น ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าวถึงศาลาแม่ชื้อในบทความ โคลงต้น เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จดหมายเหตุที่บันทึกด้วยความงามทางวรรณศิลป์ ความว่า

ผู้นิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ได้ทรงบรรยายเรื่องการตกแต่งทั้งภายในและภายนอกอาคาร... ทรงกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในบริเวณวัด...ผู้นิพนธ์ทรงให้รายละเอียดว่า ภาพจิตรกรรม ฝาผนังที่วาดบนผนังด้านต่าง ๆ มีทั้งที่เป็นภาพเรื่องราวจากชาดก ภาพแม่ชื้อซึ่งเป็น ความคิดความเชื่อแบบดั้งเดิมของไทย ภาพราหูและภาพขบวนพยุหยาตราพระราชทาน กฐิน (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2547, หน้า151)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์อันมีความหมายในการ บรรยายสิ่งที่ภาพใช้เป็นสัญลักษณ์ ความว่า

ผนังใหญ่หลังใต้กอบ	การจิต รูปเฮย
แผนภาพสกนธ์กายกุมาร	แม่ชื้อ
คอสองแหล่งเฉลี่ยงลิติต	คนแปลก เพศพ่อ
ลอบงบอออกชื้ออื้อ	เอิกอ้างราหู

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2547, หน้า 107)

บทพระนิพนธ์แสดงองค์ประกอบของภาพภายในศาลาแม่ชื้อ ซึ่งสามารถแปลความหมาย จากคำศัพท์เพื่อสันนิษฐานร้อยกรองได้ ดังนี้ คำว่า รจิต (ระ-จิต) มีความหมายว่า ประดับ ตกแต่ง ความงาม (มติชน, 2547, หน้า722) เป็นการอธิบายว่าจิตรกรรมฝาผนังนั้นเป็นงานประดับที่เน้น ความงามเป็นสำคัญ ซึ่งความงามเหล่านั้นเป็นอุบายอย่างหนึ่งเพื่อให้เนื้อความจากวรรณกรรม สามารถรับรู้ได้ด้วยงานจิตรกรรม อันเป็นสื่อพื้นฐานที่สังคมไทยใช้เป็นสื่อมาตั้งแต่ครั้ง จิตรกรรมจาก วรรณกรรมทางศาสนา พระนิพนธ์ยังกล่าวถึงกายวิภาคของทางรก ผ่านคำว่า สกนธ์กายกุมาร (สะ-กน) ร่างกาย (มติชน, 2547, หน้า 828) กายวิภาคแบบจิตรกรรมไทยนี้ปสดงภาพเป็นมนุษย์ยืน ย่อขากางแขน ลากเส้นและจุดบอกส่วนสำคัญต่าง ๆ ภายในร่างกาย ไม่เพียงเท่านั้น พระนิพนธ์ยัง กล่าวถึงรูปลักษณะของแม่ชื้อด้วย นอกจากจิตรกรรมรูปแม่ชื้อ กายวิภาคทารก และวิถีชีวิตคนไทยใน อดีตแล้ว ยังมีการกล่าวถึงคำว่า ลอบง สันนิษฐานว่าอาจจะหมายถึงอาการของโรค ที่เรียกว่า ลาบอง ก็เป็นได้ ซึ่งคำว่าลาบองนั้นมีความหมายว่า เม็ดตุ่มที่เกิดตามผิวหนังด้วยพิษร้อนหรือการอักเสบ (มติชน, 2547, หน้า 774) ซึ่งสัญลักษณ์แทนลาบองราหูนี้สันนิษฐานว่าเป็นภาพอื่นนอกจากแม่ชื้อ ทั้ง 7 ดังจะเห็นได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังแม่ชื้อนี้มุ่งเน้นที่ความงามและสัญลักษณ์ทางภาษาที่สำคัญ

ศิลปการแสดงหนึ่งที่ได้รับแรงบันดาลใจจากจารึกตำรายาในศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามคือ ระบายแม่ชื้อ จารึกดังกล่าวเป็นหนึ่งในจารึกที่ได้รับการประกาศให้เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลก ระบายแม่ชื้อเป็นการแสดงในโอกาสครบรอบสมโภชพระอาราม จึงจัดงาน "สมโภชพระอาราม 230 ปี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร" ระหว่างวันที่ 1-11 พฤศจิกายน 2561 การแสดงจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ (230 ปี ความทรงจำโลก สมโภชพระอารามวัดโพธิ์" ไทยโพสต์ <https://www.thaipost.net/main/detail/20045> เข้าถึงเมื่อ 16 ตุลาคม 2561) ซึ่งการแสดงดังกล่าวเป็นการแสดงที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเคยจัดแล้ว ณ ศาลาแม่ชื้อในโอกาสสมโภชพระอารามเช่นกัน ประวัติการแสดงระบายแม่ชื้อนั้นพบว่า ในปี พ.ศ. 2554 ในงานฉลองจารึกวัดโพธิ์ มรดกความทรงจำแห่งโลก และปี พ.ศ. 2558 ในงานสายน้ำแห่งวัฒนธรรม นอกจากนี้ผู้วิจัยนำแรงบันดาลใจจากคติแม่ชื้อมาทดลองนำเสนอในรูปแบบของหุ่นกระบอกเพื่อสนับสนุนคุณค่าของแม่ชื้อในลักษณะของความงดงามแทนความน่ากลัวตามความเชื่อและพิธีกรรมการเกิด แม่ชื้อที่ปรากฏในระบายแม่ชื้อออกแบบรูปลักษณ์และท่าทางให้มีความสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมที่แม่ชื้อที่ร่างกายเป็นมนุษย์และมีศีรษะเป็นสัตว์พาหนะของเทพประจำวัน ที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมจินดาตั้งที่กองแก้ว วีระประจักษ์กล่าวไว้ (กองแก้ว วีระประจักษ์, 2561, หน้า 200-201) ระบายแม่ชื้อ และหุ่นกระบอกแม่ชื้อสร้างขึ้นภายใต้รูปลักษณ์และคติความเชื่อที่ยกย่องให้แม่ชื้อเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ในการออกแบบศิลปปะการแสดงนี้สันนิษฐานว่ามีเจตนาให้คติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อนี้มีความน่าสนใจ น่าจดจำและสะท้อนมุมมองที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมในปัจจุบันซึ่งแสดงรูปลักษณ์ ดังนี้

แม่ชื้อประจำวันอาทิตย์ (ภาพที่ 46) นางรำสวมชุดสีแดงท่มสไบทอง สวมศิราภรณ์รูปเสื้อสีชมพู ออกแบบท่าทางอย่างก้าวอย่างเสือ ซึ่งแสดงความเป็นสัตว์พาหนะอย่างชัดเจน แม่ชื้อประจำวันจันทร์ (ภาพที่ 47) นางรำสวมชุดขาวนวล สวมศิราภรณ์สีขาวนวล ท่าทางรำคล้ายม้าตามอย่างท่ารำของนาฏศิลป์ไทย แม่ชื้อประจำวันจันทร์นี้เป็นไปตามรูปลักษณ์ที่ปฐมจินดากล่าวถึง หากแต่จะแตกต่างจากรูปลักษณ์ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อที่แสดงภาพสตรีอย่างมนุษย์ทั่วไปเท่านั้น แม่ชื้อประจำวันอังคาร (ภาพที่ 48) นางรำสวมชุดนวลชมพู สวมศิราภรณ์กระปือ (ควาย) สีนวลชมพูอย่างกระปือเผือก แสดงท่าทางอย่างกลายแบบสัตว์สี่เท้าอย่างนาฏศิลป์ไทยท่าทางการย่อตัวนี้เป็นรูปลักษณ์ที่เปลี่ยนมิติความเป็นมนุษย์ของนางรำให้กลายเป็นแม่ชื้อที่มีศีรษะเป็นสัตว์พาหนะต่าง ๆ แม่ชื้อประจำวันพุธ (ภาพที่ 49) นางรำสวมชุดสีเขียว สวมศิราภรณ์รูปช้างสีเขียว ท่าทางที่นางรำแสดงเลียนแบบท่าเดินอ้อยอัยของช้าง เป็นนาฏลักษณ์ที่ปรากฏมาก่อนแล้วในการแสดงอื่นๆ แม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดี (ภาพที่ 50) นางรำสวมชุดสีเหลืองส้ม สวมศิราภรณ์รูปกวางสีส้ม แสดงท่าทางด้วยการยกมือระดับอกชูสองนิ้ว (นิ้วชี้ นิ้วกลาง) แทนการเอียงอย่างอย่างกวาง แม่ชื้อประจำวันพฤหัสบดีตามตำราแม่ชื้อและจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อจะแสดงภาพเป็นฤษีนักบวชหนุ่มชวาม่มขาว ในขณะที่รูปลักษณ์ของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทยทั่วไป คือสตรีศีรษะเป็น

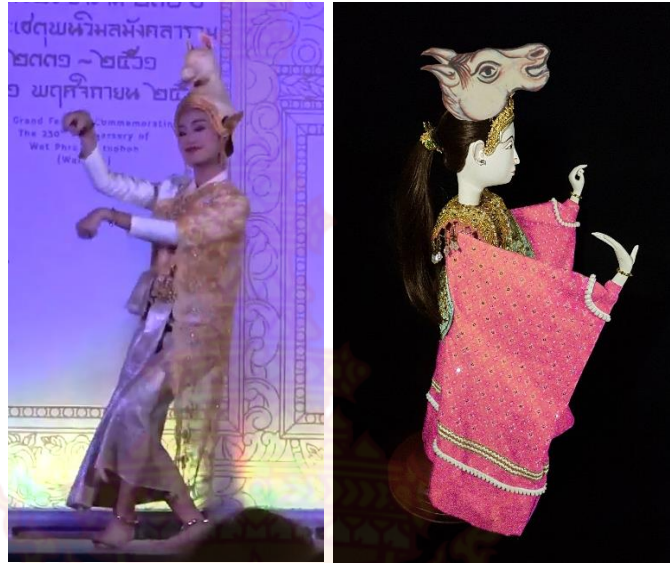
กวาง ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าเป็นการผนวกรวมเข้ากับความเชื่อในศาสนาพุทธ ที่ว่าปากกวางนั้นคือปากที่แสดงธรรมสอดคล้องว่าเป็นวันพฤหัสบดีที่ยกย่องเป็นวันครู วันที่มีการแสดงปฐมเทศนา ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้เป็นเพียงหนึ่งข้อที่มีการเชื่อมโยงให้เกิดความเข้าใจในความสำคัญเท่านั้น แม่ซื้อประจำวันศุกร์ (ภาพที่ 51) นางรำสวมสีฟ้า สวมศิราภรณ์รูปโค แสดงท่าจับนิ้วขนาดเอวแสดงลักษณะการย่างก้าวของโค แม่ซื้อประจำวันเสาร์ (ภาพที่ 52) นางรำสวมชุดสีดำ สวมศิราภรณ์รูปเสือดำ แสดงท่าทางอย่างเสือกคล้ายกับนาฏลักษณะของสัตว์ 4 เท้าทั่วไป ไม่เพียงท่าทางที่แสดงถึงอากัปภิกิริยาของสัตว์ประจำวันต่าง ๆ ของระบำแม่ซื้อเท่านั้น ท่าทางที่สะท้อนความเป็นแม่ที่กำลังอุ้มทารก (ภาพที่ 53) นับว่าเป็นศิลปะการแสดงที่ออกแบบท่าทางให้เกิดสุนทรียภาพ เกิดความรู้สึกคล้อยตามเกิดความรู้สึกและความหมายของการปกป้องคุ้มครอง ซึ่งเป็นบทบาทใหม่ที่พัฒนาให้แม่ซื้อใน ความเชื่อดั้งเดิมกลายเป็นแม่ซื้อเทวดาผู้ปกป้องคุ้มครองทารก

การออกแบบผ้าถุงของนางรำสะท้อนคติในการใช้ศิลปะแทนภาษาวรรณกรรม ที่กำหนดให้แม่ซื้อประจำวันต่างๆ มีผิวพรรณสีต่าง ๆ เมื่อนำมาออกแบบเป็นชุดที่ใช้ในการแสดง จึงแสดงเป็นผ้าถุงสีตามวันของแม่ซื้อ ตรึงใจ บุรณสมภพ (2543) กล่าวถึงตำราสีแม่ซื้อไว้ใน โครงการพัฒนาผ้าและผลิตภัณฑ์ ผ้าพื้นเมืองทั่วประเทศเพื่อส่งเสริมการผลิตและการส่งออกในด้านของคติการสวมเสื้อผ้าสีสันตามเทวดาสัปตเคราะห์ (แม่ซื้อ) ความว่า วันอาทิตย์ใส่ผ้าสีแดง วันจันทร์ ใส่ผ้าสีขาว นวล วันอังคารใส่ผ้าสีชมพู วันพุธใส่ผ้าสีเขียว วันพฤหัสบดีใส่ผ้าสีเหลืองอ่อน วันศุกร์ใส่ผ้าสีฟ้าอ่อน วันเสาร์ใส่ผ้าสีดำ (ตรึงใจ บุรณสมภพ, 2543, หน้า231)

ภาพที่ 46 นางรำแม่ซื้อประจำวันอาทิตย์

ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 47 นางรำแม่ซื้อประจำวันจันทร์
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 48 นางรำแม่ซื้อประจำวันอังคาร
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 49 นางรำแม่ซื้อประจำวันพุธ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 50 นางรำแม่ซื้อประจำวันพฤหัสบดี
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 51 นางรำแม่ซื้อประจำวันศุกร์
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 52 นางรำแม่ซื้อประจำวันเสาร์
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 53 นางรำแม่ชื้อในท่าทางอุ้มทารก

ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

สรุป

แม่ชื้อเป็นคติความเชื่อดั้งเดิม ในการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของแม่ชื้อที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ด้วยสุนทรียภาพ ความงามทางศิลปกรรมย่อมเป็นสิ่งสะท้อนสัญลักษณ์ที่ผู้ออกแบบรูปลักษณะของแม่ชื้อต้องการกำหนดให้ผลของการลดทอนความน่ากลัวในฐานะผี (สัมภเวสี) ตามความเชื่อของคนไทย สมัยโบราณเปลี่ยนแปลงไป กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างทางศิลปกรรม 2 กลุ่ม คือแม่ชื้อที่ปรากฏในภาคเอกสาร (ภาพเขียนจิตรกรรมและลายเส้น) และแม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ

เอกสารชั้นต้น สมุดไทยที่เกี่ยวข้องกับแม่ชื้อเป็นเอกสารที่มีความสำคัญ คือ เป็นข้อมูลที่ยังไม่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์เป็นข้อมูลที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ใช้ประสบการณ์และหลักฐานในการวิเคราะห์ได้ โดยอาศัยข้อมูลแวดล้อมซึ่งพบว่าปรากฏในสมุดไทยเรื่องอื่น ๆ ดังนั้นข้อมูลจากตำราภาพแม่ชื้อ ตำราภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี และตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ และแม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ ที่นำคติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อไปสร้างสรรค์นั้น ประกอบขึ้นภายใต้รูปลักษณะที่มาจากวรรณกรรม และการปรับเปลี่ยนความหมายที่ส่งเสริมให้แม่ชื้อมีภาพลักษณ์จากผีเป็นเทวดาผู้ปกป้อง โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศิลปะการแสดงระบำแม่ชื้อ ตลอดจนการนำเสนอความคิดผ่านหุ่นกระบอก

จากเอกสารและงานศิลปกรรมเกี่ยวกับแม่ชื้อแสดงให้เห็นทราบถึงพัฒนาการของแม่ชื้อในฐานะที่ปรับเปลี่ยนไป กล่าวคือ แม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทยทั่วไปเป็นผีที่ให้คุณให้โทษจะต้องประกอบพิธีชื้อเป็นลูกคน แต่ปัจจุบันการรับรู้ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการอนุรักษ์คติความเชื่อดั้งเดิมไว้ด้วยการแสดงงานศิลปกรรมเปลี่ยนฐานะจากผีกลายเป็นเทวดาผู้ปกป้องคุ้มครองในที่สุด

บทที่ 4

ผลการวิจัย/ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

รูปลักษณะแม่ชื่อตามการรับรู้ของคนไทย

โครงการแม่ชื่อที่ปรากฏในจารึกศาลาแม่ชื่อ ชื่อว่า สารเดชวิธิน้อย (สมนึก พานิชกิจ (บรรณาธิการ), 2553, หน้า 127-128) สำหรับปัดพิษเสียแม่ชื่อและกุมารเพื่อให้แพทย์กระทำตามยังกล่าวถึงสาเหตุของอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ ในเด็กทารกว่ามีสาเหตุมาจากแม่ชื่อเป็นผู้บันดาลความเจ็บไข้ต่าง ๆ ดังความตอนหนึ่ง กล่าวว่า

แม่ชื่อกลางวันอยู่ในเคียว ทำให้อาเจียรเสียงแห้งแหบ แอบอยู่ในเนื้อ เพื่อสะตุ้งร้องหวาดหวีด ผิวเลือดซัดสิ้นกำเดา แม่ชื่อกลางบางเนาในกระหม่อม มักย้อมร้องไห้มีหยุด เป็นทรามุคให้ตาแข็ง แม่ชื่อกลางบางแฝงอยู่ในซงค์ มักให้ไหลหลง ตกใจ ร้องตื่นมีนอนงอแงเย็นเฉียบ (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

เนื้อความในโครงการแม่ชื่อ กล่าวถึงวิธีการรักษาอาการต่าง ๆ ในเด็กทารกซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นไปตามตำราแพทย์แผนไทยร่วมกับการประกอบพิธีกรรมที่จะต้องใช้การบูชาด้วยสิ่งต่าง ๆ อาทิ ดินสอพองปั้นเป็นรูปแม่อุ้มลูก ดอกไม้ขาว รูปเทียน ของหอมและการสวดมนต์ ซึ่งยาขับพิษตามแม่ชื่อที่ส่งผลอาการต่าง ๆ ใช้เครื่องยาที่ปัจจุบันไม่พบโดยทั่วไปแล้ว เช่น การนำกระดูกศิระชะสุนัขเขาทราย คราบงูสิง เป็นต้นมาใช้เผารวมกัน เหล่านี้แสดงถึงภูมิปัญญาที่ปรากฏในจารึกศาลาแม่ชื่อ

รูปลักษณะของแม่ชื่อเป็นอมมนุษย์ที่มีศิระชะเป็นสัตว์พาหนะของเทพประจำวันวันต่าง ๆ จำนวน 7 ตน แม้ว่าจะมีความเชื่ออื่นๆที่ระบุว่าแม่ชื่อมีมากกว่านั้น ตามแหล่งที่อาศัย ที่ฝังรกของทารกก็ตาม การเชื่อมโยงสัตว์พาหนะประจำวันต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในเทพนพเคราะห์นั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นคติจักรวาลที่ทำให้มนุษย์มีความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติโดยมีดวงดาวต่าง ๆ เป็นสิ่งขับเคลื่อนไป เพราะความคิดดั้งเดิมของคนไทยมักมีทัศนคติที่เชื่อมโยงกับสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ บางต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อปกป้องโรคร้าย ปัดรังควาน รวมไปถึงการทำพิธีเพื่อให้ทารกมีรอดพ้นจากการเจ็บไข้จนเสียชีวิต แม่ชื่อเข้ามามีบทบาทในฐานะตัวแทนของรังควานซึ่งจะต้องปัดเป่าด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ เรียกพิธีกรรมนั้นว่า พิธีร่อนทารก มีการซื้อทารกนั้นจากแม่ชื่อที่เข้าใจเป็นผู้สร้างทารกขึ้นมาให้ตกเป็นลูกของคน โครงการแม่ชื่อ กล่าวถึงแม่ชื่อไว้ว่า

แม่ชื่อแรงประจำวัน สมมตินามนั้นสืบกันมา คือแม่ชื่อกุมารวันอาทิตย์ชื่อวิจิตรนาวรรหนึ่ง วันจันทร์แม่ชื่อชื่อวัฒนางคราญหนึ่ง วันอังคารแม่ชื่อชื่อนางยักษ์บริสุทธิ์หนึ่ง วันพุธแม่ชื่อชื่อนางสามลัทศหนึ่ง วันพฤหัสบดีแม่ชื่อชื่อนางกาโลทุกหนึ่ง วันศุกร์แม่ชื่อชื่อนางยักษ์นงเยาว์หนึ่ง วันเสาร์แม่ชื่อชื่อนางเอกาไลย (สมนึก พานิชกิจ, 2553, หน้า 127)

จากโองการแม่ซื้อที่กล่าวถึงขั้นตอนที่แพทย์ผู้ประกอบพิธีจะทำการรักษา แสดงให้เห็นว่ารูปลักษณะของแม่ซื้อนั้น มีลักษณะที่ค่อนข้างน่ากลัว เป็นสัมภเวสีที่มารับเครื่องเซ่นไหว้ สอดคล้องกับความกลัวในเรื่องของความตายในวัยทารกซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของทุกครอบครัว จึงเกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดโดยใช้แม่ซื้อเป็นตัวแทนของผีที่จะต้องปิดเป่าไป สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวถึงรูปลักษณะของแม่ซื้อว่าเป็นไปตามลักษณะของโหรไม่ใช่ลักษณะตามความเชื่อดั้งเดิม อย่างไรก็ตามได้วินิจฉัยเกี่ยวกับรูปลักษณะของแม่ซื้อไว้ว่า

แม่ซื้อย่อมเป็นผีหรือผีฟ้าที่ร้าย ควรจะทำรูปให้หน้าเกลียดน่ากลัวเช่นยักษ์เป็นต้น แต่ที่โหรบัญญัติเป็นหน้าสัตว์พาหนะเทวดาสัตตเคราะห์นั้นไม่น่ากลัวเป็นด้วยถนัดเทวดาสัตตเคราะห์ อัฐเคราะห์ และนวเคราะห์ออกจะผิดทาง เข้าใจว่าเป็นลัทธิที่ถือมาก่อนถือพระเป็นเจ้าทั้งสาม (ตรีมูรติ) (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2552, หน้า 280) รูปลักษณะของมนุษย์นั้นแสดงภาพความแปลกจากมนุษย์โดยทั่วไป ความน่ากลัวหรือไม่อย่างไรมัน ขึ้นอยู่กับการแสดงออกทางศิลปะ ซึ่งทัศนธาตุต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นรูปลักษณะของแม่ซื้อนั้นมีส่วนสำคัญทำให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก รูปทรงทางศิลปะส่งผลให้เกิดมุมมองทางความงามแม้ว่าเนื้อหา หรือที่มาของคตินั้นจะมีความน่ากลัวเช่นไรก็ตาม กล่าวคือที่มาของเหล่าเทวดาประจำวันนั้น ถูกสร้างขึ้นจากการปนร่างทั้งสิ้น ดังในวรรณคดีไทยเรื่องสุริยาศศิธร ว่า “สมเด็จพระผ่านเกล้า อ่านเวทพระเจ้า ต้องนางสิบห้า แผลกปนออกไป วอดวายสังขาร์ แล้วเก็บเข้ามา กองขึ้นดิบตี เธอจึงประสิทธิ์ เอน้ำรามฤต รดลงทันที เป็นองค์เทวา โสภามีศรี เรื่องอิทธิฤทธิ์ ล้ำเลิศ โลกา (ปรีดี พิศภูมิวิถี (บรรณาธิการ), 2548, หน้า 15-16) เทวดาประจำวันจันทร์จึงสร้างขึ้นจากสตรีทั้ง 15 นาง สันนิษฐานได้ว่าแม่ซื้อที่ปรากฏในตำราภาพแม่ซื้อ และศาลาแม่ซื้อแสดงภาพแตกต่างจากแม่ซื้อวันอื่นๆอยู่ 2 วันคือ วันจันทร์และวันพฤหัสบดี อาจมีเจตนาที่ต้องการให้ทราบถึงที่มาของเทวดาประจำวันเหล่านั้นว่ามาจากไหน ซึ่งที่มาของเทวดาประจำวันพฤหัสบดีใน วรรณคดีไทยเรื่องสุริยาศศิธร ว่า “สมเด็จพระพันปี เห็นพระฤาษี นั่งอยู่เรียงราย โอมอ่านพระเวท เรื่องเดชเป่าไป ดาบสบรรลีย์ ด้วยเวทศักดา” (ปรีดี พิศภูมิวิถี (บรรณาธิการ), 2548, หน้า 17) กระบวนการทำให้แม่ซื้อกลายเป็นเทวดานั้นปรากฏในตำราภาพแม่ซื้อ จิตรกรรมบนสมุดข่อย เป็นภาพต้นแบบให้แก่จิตรกรรมฝาผนัง ประกอบศาลาแม่ซื้อ รูปลักษณะของแม่ซื้อประจำตัวทารกที่เกิดในวันต่าง ๆ แตกต่างตรงที่แม่ซื้อประจำวันจันทร์ แสดงภาพหญิงสาว และวันพฤหัสบดีแสดงภาพฤๅษีซึ่งเป็นภาพที่แสดงถึงเทพที่ถูกสร้างจากสตรี (วันจันทร์) และฤๅษี (วันพฤหัสบดี) (ภาพที่ 54) ข้อสันนิษฐานที่ต่อมาจากหลัง แม่ซื้อประจำวันพฤหัสบดีไม่ปรากฏการแสดงภาพเป็นฤๅษีอีก แต่แสดงเป็นศิระชะกวางนั้น เข้าใจว่าภาพลักษณะของกวางที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ คือสถานที่ในการแสดงปฐมเทศนา ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อย่างไรก็ตามในสมุดภาพเกี่ยวกับเทพในศาสนาพราหมณ์ ชื่อ พระสมุทรูปพระไสยสาตร เลขที่ 33 หมวดตำราภาพมีภาพที่แสดงถึงมนุษย์ที่มีศิระชะเป็นกวางด้วย คือพระฤาษีกระไลโยโกฏ (ภาพที่ 55)

ภาพที่ 54 รูปลักษณ์มนุษย์ในแม่ชื่อประจำวันจันทร์และวันพฤหัสบดี
ที่มา: ปรับปรุงจากหอสมุดแห่งชาติเลขที่ 102 หมวดเวทศาสตร์

ภาพที่ 55 พระฤาษีกระไลยโกฏ
ที่มา: พระสมุทรูปพระไสยสาตร เลขที่ 33 หมวดตำราภาพ

คุณค่าของแม่ชื่อกับการศึกษาทางทัศนศิลป์

ศิลปกรรมไทยหลายแขนง อย่างเช่นจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ภาพเขียนในตำรา ภาพโบราณ งานประณีตศิลป์ต่าง ๆ อาทิ งานลายรดน้ำปิดทอง ประดับมุก หรือแม้แต่ศิลปกรรมร่วมสมัยอย่างเช่น งานออกแบบเพดานและพื้นพระอุโบสถให้มีเนื้อหาของเรื่องราวสอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของวัด ล้วนแต่สร้างขึ้นภายใต้คติความเชื่อ และความงามในลักษณะไทย จึงอาจกล่าวได้ว่า ศิลปกรรมไทยมีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือ เป็นงานสร้างสรรค์ที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาของเรื่อง และเนื้อหาของรูปทรง เนื้อหาทั้งสองประการนี้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวของภาพและความเข้าใจด้านความงาม โดยอาศัยหลักสุนทรียศาสตร์และคติทางศาสนาที่มักใช้เป็นเนื้อหาสำคัญของการสร้างสรรค์

ชลุต นิมเสมอ (2532) อธิบายถึงความจำเป็นต่อการเข้าถึงศิลปะโดยใช้จิตรกรรมไทยเป็นฐานในการศึกษา ไว้ในหนังสือเรื่อง “การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย” ว่า ความสำคัญที่มีต่อการทำความเข้าใจทางศิลปะ ต้องอาศัยการทำความเข้าใจทั้งเรื่องของเนื้อหา รูปทรง และการสร้างสรรค์ ความเข้าใจที่ปรากฏในเอกสารฉบับดังกล่าว เป็นทฤษฎีในการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจตีความ และนำไปสู่แนวทางในการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ได้ ดังความตอนหนึ่งที่อธิบายไว้ ดังนี้ “การวิเคราะห์องค์ประกอบของศิลปะเพื่อการวิจารณ์ที่ดีนั้น โดยทั่วไปจะต้องวิเคราะห์ทั้งทางรูปทรงและทางเนื้อหา” (ชลุต นิมเสมอ, 2532, หน้า 99) ดังนั้น เนื้อหาของเรื่องจึงหมายถึง คติในการสร้าง ที่มักมีที่มาจากวรรณกรรมทางศาสนา วรรณคดีที่สัมพันธ์กับคติ ความเชื่อ ประเพณีที่ทำสืบต่อกันมา ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นภายใต้เนื้อหาเหล่านั้นจะสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความเชื่อและการถ่ายทอดสาระในทางวรรณกรรม สื่อสารโดยให้ภาพเล่าเรื่อง และอาจควบคู่ไปกับการเขียนข้อความสั้นๆ เช่นชื่อตอน ข้อความเล่าเหตุการณ์ ดังเช่นจารึกในศาลาแม่ชื้อ (ภาพที่ 56) ประกอบด้วยจิตรกรรมฝาผนัง ข้อความ ซึ่งอาจมีเนื้อหาสัมพันธ์ในทางตรง หรือแฝงนัยยะอันเป็นเนื้อหาในทางอ้อมได้

ภาพที่ 56 ภาพรวมจิตรกรรมฝาผนัง ศาลาแม่ชื้อสะท้อนเนื้อหาของเรื่อง
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

เนื้อหาของรูปทรง หมายถึง การออกแบบรูปทรงให้เกิดความงามและมีความเหมาะสมกับพื้นที่ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับเนื้อหาของเรื่อง เป็นกลวิธีในการนำเสนอที่ต้องอาศัยการคำนวณด้านพื้นที่ เช่นการเขียนภาพบนพื้นที่จำกัดต้องคัดสรรฉากหรือตอนสำคัญมาใช้ในการแสดงออกด้านเนื้อหาของเรื่อง การออกแบบรูปทรงให้เพียงพอต่อเนื้อที่ที่มีอยู่อย่างจำกัด จึงไม่เพียงตอบสนองด้านเนื้อหาของเรื่องเท่านั้น แต่เนื้อหาของรูปทรงที่แสดงผลเป็นความงามก็ต้องได้รับการตอบสนองเป็นความพึงพิถันในการนำเสนอเช่นกัน จินตนาการเป็นอีกเนื้อหาหนึ่งของงานสร้างสรรค์ ต้องอาศัยการแสดงออกด้วยเนื้อหาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน นั่นคือเรื่องราวและรูปทรง

รูปทรงหรือรูปลักษณ์ของแม่ชี้อถูกถ่ายทอดให้มีลักษณะทางความงามมากกว่าความน่ากลัวตามเนื้อหาที่คาบเกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับผีที่ให้คุณให้โทษแก่ทารกได้ รูปทรงที่แสดงเส้นโค้งเป็นส่วนใหญ่ทำให้เนื้อหาของรูปทรงแสดงความอ่อนโยน และลดความแข็งแกร่งต่างในความเป็นอมนุษย์ลงไปได้ ลักษณะการจัดช่องไฟของภาพ เป็นการกระจายพื้นที่ให้เกิดความสมดุล (ภาพที่ 57)

ภาพที่ 57 เส้นแสดงความอ่อนโค้งของรูปทรงในจิตรกรรมฝาผนังศาลาแม่ชี้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ความแตกต่างและความสอดคล้องของจิตรกรรมต้นร่างและจิตรกรรมฝาผนังประกอบอาคารศาลาแม่ชี้อมีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ และมีบางส่วนที่ได้รับการบูรณะในเวลาหลัง ซึ่งอาจจะมีส่วนที่เพิ่มเติมให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เนื่องจากบริเวณศาลาแม่ชี้อนั้นมีพื้นที่จำกัด และบริเวณคอสองของอาคารมีพื้นที่ทางยาวเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจมีการปรับแต่งให้เกิดจังหวะช่องที่สร้างความงาม (ตารางที่ 1)

จิตรกรรมสัญลักษณ์การปัดรังควานในตำราภาพแม่ชื้อ	จิตรกรรมสัญลักษณ์การปัดรังควานในจิตรกรรมฝาผนังศาลาแม่ชื้อ
	
	
	
	

ตารางที่ 1 ภาพเปรียบเทียบจิตรกรรมสัญลักษณ์การปัดรังควาน

ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

จิตรกรรมสัญลักษณ์การปิดรั้งความในตำราภาพแม่ชื้อและศาลาแม่ชื้อ เป็นการนำภาพสัตว์ผสม และสัตว์ทั่วไปมาแสดงออกด้วยงานทัศนศิลป์ ยุวเรศ วุทธิรพล บรรยายในงานเสวนาวิชาการ เนื่องในงานสมโภชพระอาราม 230 ปี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร วันที่ 10 พฤศจิกายน 2561 ความว่า อาการของโรคในทารก เช่น ลำบอกราหู มีความหมายเหนือธรรมชาติ แสดงภาพเป็นเทพ เป็นสัตว์ เป็นสัตว์พิเศษ สอดคล้องกับที่ ปวีณา เอื้อน้อมจิตต์กุล (2553) กล่าวถึงกลวิธีการนำภาพสัตว์มาแสดงออกในงานทัศนศิลป์ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง สัตว์ในงานทัศนศิลป์ไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477- 2550 ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับการภาพสัตว์ที่ศิลปินได้ถ่ายทอดตามความรู้สึกตามทัศนคติ อาจมีการบิดเบือนรูปร่างรูปทรง

อย่างไรก็ตามแนวความคิดในการนำสัตว์มาใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการตีความหมายที่แฝงอยู่ หรือความหมายตรงตามทีระบุไว้ในวรรณกรรม ล้วนเป็นภูมิปัญญาในการแสดงออกทางทัศนศิลป์ที่มีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ เห็นได้จากตำราภาพเก่าอย่าง สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยาที่สะท้อนเรื่องราวเหนือธรรมชาติภายใต้โครงสร้างที่สามารถตีความเป็นเหตุเป็นผลได้ จึงเป็นการนำเสนอเรื่องราวของประสบการณ์ของผู้คน องค์ความรู้ ณ ช่วงเวลานั้นผสมผสานเข้ากับความเป็นทิพย์ที่ทำให้เกิดความน่าสนใจ เกิดสุนทรียภาพและส่งผลให้เกิดการจดจำและถ่ายทอดทางความคิดและความงามในการแสดงออกทางศิลปะแขนงอื่นๆ อย่างเช่น ศิลปะการแสดง นฤมล ศิลปชัยศรี (2560) กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อไว้ในสมุดสเก็ตซ์ของช่างเขียนไทยโบราณ ความตอนหนึ่งว่า

การเขียนภาพร่างเพื่อใช้ในการเขียนตกแต่งอาคารเป็นกระบวนการทำงานของช่างที่จะต้องอาศัยต้นแบบเพื่อช่วยให้การทำงานนั้นมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตลอดจนเป็นการจัดสรรชิ้นงานเพื่อให้ช่างซึ่งคาดว่าจะมีจำนวนมากสามารถเขียนภาพตามพื้นที่ที่ได้กำหนดไว้ได้อย่างเป็นระเบียบและควบคุมระยะเวลาได้ดี ความแตกต่างของภาพร่างและผลงานจริงอาจเกิดขึ้นได้จากการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ทั้งจากนายช่างคนเดิมหรือนายช่างคนใหม่ที่สามารถเติมแต่งตามความเหมาะสมจนเกิดความงามตามยุคสมัย ดังเช่น ภาพข้างถ้ำพระขรรค์จากตำราแม่ชื้อและภาพข้างถ้ำพระขรรค์จากศาลาแม่ชื้อ (นฤมล ศิลปชัยศรี, 2560, หน้า 139-140) (ภาพที่ 58), (ภาพที่ 59)

คุณค่าของแม่ชื้อกับการศึกษาทางทัศนศิลป์ไม่เพียงแสดงคุณค่าด้านความคิดและการออกแบบที่สัมพันธ์กับพื้นที่เท่านั้น แต่ยังสะท้อนความสำคัญของการนำความงามทางศิลปะสร้างสื่อเพื่อการจดจำและพัฒนาศักยภาพในการแสดงออกไปสู่ศิลปะแขนงอื่น ๆ ดังเช่นที่มีมีการแสดงระบำแม่ชื้อจนเกิดการสร้างสรรค์หุ่นกระบอกแม่ชื้อขึ้นจากการวิจัยนี้เพื่อเป็นการแสดงออกทางความคิดในประเด็นที่ว่า ศิลปะสร้างพื้นที่ของความงามลดทอนความน่ากลัวสู่การรับรู้ใหม่เป็นการเปิดโอกาสให้ศาสตร์ทางการแพทย์แผนไทยที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์ของคำว่า “แม่ชื้อ” ได้แสดงตัวตนขึ้นมาด้วย

ภาพที่ 58 ช้างถือพระขรรค์ จากตำราแม่ชื้อ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

ภาพที่ 59 ช้างถือพระขรรค์จากศาลาแม่ชื้อวัดพระเชตุพนฯ
ที่มา: นฤมล ศิลปชัยศรี

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

แม่ชื้อเป็นชื่อเรียกผีตามคติความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บในทารกแรกเกิด แม่ชื้อมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงศาสตร์เกี่ยวกับแพทย์แผนไทย คติเทพนพเคราะห์ และการสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ทางศิลปะ การวิจัยนี้นำเสนอทั้งในแง่ของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การสันนิษฐานและการตีความหมาย ตลอดจนการแสดงออกทางความคิดเหล่านั้นผ่านงานศิลปกรรม อาทิ จิตรกรรม งานประณีตศิลป์ และศิลปะการแสดง อันเกิดขึ้นภายใต้คติเกี่ยวกับแม่ชื้อในฐานะเทวดาผู้คุ้มครองทารกแรกเกิด ซึ่งสามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่าคติการสร้างสรรคงานศิลปกรรมแม่ชื้อมาจากการนับถือเทวดานพเคราะห์ในศาสนาฮินดูมีความหมายถึงดวงดาวในจักรวาลและมีความสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ตามความเชื่อของคนไทย แม่ชื้อเป็นการนำสัตว์พาหนะของเทพประจำวันทั้ง 7 แสดงรูปลักษณะด้วยร่างกายมนุษย์มีศีรษะตามวันต่าง ๆ บทบาทของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทยสามารถแบ่งได้ 2 กลุ่มคือ

1. กลุ่มความเชื่อดั้งเดิม เช่นชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับแม่ชื้อในฐานะผีที่ให้คุ้มครองให้โทษกับชีวิตทารกจึงมีประเพณีเกี่ยวกับการเกิดโดยใช้สัญลักษณ์ของแม่ชื้อประจำวันในการประกอบพิธี
2. กลุ่มแพทย์แผนไทยและนักปราชญ์ที่สามารถเข้าใจความหมายแฝงของสัญลักษณ์เกี่ยวกับแม่ชื้อ เช่นสามารถใช้ภาพสัญลักษณ์แทนอาการของโรคในเด็กด้วยรูปลักษณะของราหู เรียกว่า ลำบองราหู เป็นต้น บทบาทของแม่ชื้อจึงได้รับการปรับเปลี่ยนมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 ด้วยจิตรกรรมฝาผนังประกอบศาลาแม่ชื้อ ในปัจจุบันศิลปะการแสดงชุดระบำแม่ชื้อและหุ่นกระบอกแม่ชื้อกลายเป็นสื่อที่สะท้อนมุมมองใหม่เปลี่ยนบทบาทของแม่ชื้อในฐานะผีผู้รังความมาสู่การเป็นแม่ ผู้ปกป้องทารกให้ปลอดภัยโดยอาศัยความงามและสุนทรียภาพทางศิลปะจูงใจให้ปฏิบัติตามเจตนาของผู้สร้างในที่สุด

2. การอภิปรายผล

การวิจัยนี้อาศัยหลักฐานทางวรรณกรรม ทางศิลปกรรมและบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อการนำเสนอผลงานสร้างสรรค์ ดังวัตถุประสงค์การวิจัยที่ต้องการศึกษาและสร้างสรรค์ภาพแม่ชื้อตามคติความเชื่อในสังคมไทยจากตำราภาพ หอสมุดแห่งชาติและศาลาแม่ชื้อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พบว่า เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทย คือเอกสารที่เป็น

ข้อวิจิจฉัยความหมายที่มีอยู่เดิมที่สอดคล้องและขัดแย้งต่อการรับรู้ในปัจจุบัน โดยแม่ชื้อมีความหมายถึงผีที่สร้างความน่ากลัวให้แก่ครอบครัวที่มีทารกเกิดใหม่ จึงมีความพยายามในการจัดการชุดความรู้ในรูปของความเป็นเหตุเป็นผลโดยมีกระบวนการจัดการคือ การสร้างศาลาแม่ชื้อขึ้นและบรรจุคติความเชื่อเกี่ยวกับผีแม่ชื้อผ่านงานจิตรกรรมฝาผนัง และจารึกด้านการแพทย์เพื่อปรับเปลี่ยนให้การเข้าถึงพิธีกรรมการปัดรังควาณนั้นมีการแพทย์แผนไทยเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการอย่างถูกต้องและปลอดภัย ซึ่งความรู้ด้านการแพทย์นั้นนับว่าเป็นสิ่งใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว ดังโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมราชูปถัมภ์ที่กล่าวถึงว่า แพทย์จะสามารถเข้าใจในเนื้อความเหล่านั้นได้ดี

เอกสารที่เกี่ยวกับอิทธิพลของคติความเชื่อแม่ชื้อในงานศิลปกรรม ได้แก่ ตำราภาพแม่ชื้อ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นจิตรกรรมต้นแบบสำหรับให้วาดประดับศาลาแม่ชื้อโดยมีรูปลักษณะที่ปรับเปลี่ยนไปตามพื้นที่ และยุคสมัย นอกจากนี้ยังพบว่ามีความพยายามส่งเสริมให้แม่ชื้อพ้นจากความน่าหวาดกลัวในฐานะผี ด้วยการนำมาใช้เป็นศิลปะการแสดงประกอบเพลง ระบายแม่ชื้อจัดแสดงที่หลายโอกาสซึ่งอ้างอิงถึงจารึกวัดโพธิ์ ซึ่งเป็นมรดกแห่งความทรงจำของโลกด้วย

การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของแม่ชื้อจากความน่ากลัวสู่การรับรู้แนวใหม่ด้วยงานศิลปกรรมจึงชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งที่ปรากฏในสมุดภาพ จิตรกรรมฝาผนัง ศิลปะการแสดง ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดในการที่จะสนับสนุนให้เกิดงานสร้างสรรค์อื่นๆ เช่น หุ่นกระบอกได้แสดงบทบาทของการรับรู้และตีความความสำคัญของแม่ชื้อในบริบทที่ปรับเปลี่ยนไป

วัตถุประสงค์การวิจัยที่ต้องการนำเสนอสื่อในการแสดงความประทับใจคติการสร้างแม่ชื้อผ่านหุ่นกระบอก พบว่า ตำราภาพแม่ชื้อ ตำราภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี และตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ และแม่ชื้อในศิลปกรรมต่าง ๆ ที่นำคติความเชื่อเกี่ยวกับแม่ชื้อไปสร้างสรรค์นั้น ประกอบขึ้นภายใต้รูปลักษณะที่มาจากวรรณกรรม และการปรับเปลี่ยนความหมายที่ส่งเสริมให้แม่ชื้อมีภาพลักษณ์จากผีเป็นเทวดาผู้ปกป้อง โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากจิตรกรรมฝาผนัง ประกอบศาลาแม่ชื้อ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ศิลปะการแสดงระบายแม่ชื้อ ตลอดจนการนำเสนอความคิดผ่านหุ่นกระบอก

วัตถุประสงค์การวิจัยที่ต้องการสร้างแรงจูงใจใหม่ในการศึกษาความรู้ทางคติเกี่ยวกับแม่ชื้อ พบว่าเอกสารและงานศิลปกรรมเกี่ยวกับแม่ชื้อแสดงให้เห็นพัฒนาการของแม่ชื้อในฐานะที่ปรับเปลี่ยนไป กล่าวคือ แม่ชื้อในการรับรู้ของคนไทยทั่วไปเป็นผีที่ให้คุณให้โทษจะต้องประกอบพิธีชื้อเป็นลูกคน แต่ปัจจุบันการรับรู้ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการอนุรักษ์คติความเชื่อดั้งเดิมไว้ด้วยการแสดงงานศิลปกรรมเปลี่ยนฐานะจากผีกลายเป็นเทวดาผู้ปกป้องคุ้มครองในที่สุด

3. ข้อเสนอแนะ

แม้ชื่อคือตัวอย่างสำคัญอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาในการแฝงความรู้ ด้วยกลวิธีที่คนไทยสามารถเข้าถึงได้ เป็นการสอดแทรกความรู้ทางการแพทย์แผนไทยไว้ด้วยพิธีกรรมที่เป็นเสมือนการเรียกขวัญ (การรักษาทางใจ) ควบคู่กับการการรักษาด้วยยาประกอบในพิธีกรรม (การรักษาทางกาย) เป็นแนวคิดที่สามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการศึกษางานศิลปกรรมในอดีตที่เชื่อมโยงกับคติชนวิทยา และวรรณกรรมทางศาสนาตลอดจนความเชื่อของชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจและการต่อยอดทางความคิดในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่นำความเป็นจริงและความเป็นทิพย์สร้างเป็นงานศิลปกรรมที่ดีต่อไปได้

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2560). **เทวदानพเคราะห์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2561). “แม่ชื่อ: เทวดาผู้คุ้มครองเด็กทารก” ใน **สมโภชพระอาราม 230 ปี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** (หน้า 199-203). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- กฤษณ์ ทองเลิศ. (2553). “แนวทางการศึกษาการสื่อความหมายของงานภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย” ใน **นิเทศสยามปริทัศน์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 10**.
- ชลุต นิมเสมอ. (2532). **การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- ตรึงใจ บุรณสมภพ (บรรณาธิการ). (2544). **โครงการพัฒนาผ้าและผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมืองทั่วประเทศเพื่อส่งเสริมการผลิตและการส่งออก**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไทยโพสต์. (2561). “**230 ปี ความทรงจำโลก สมโภชพระอารามวัดโพธิ์**” สืบค้นเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2561, <https://www.thaipost.net/main/detail/20045>
- นงคีนุช ไพรพิบูลยกิจ. (2541). **หุ่นกระบอก**. กรุงเทพฯ: บริษัทเอส.พี.ที.เวิลด์ มีเดีย.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. (2552). **บันทึกความรู้ต่าง ๆ เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป.
- นฤมล ศิลปชัยศรี. (2560). “สมุดสเกตซ์ของช่างเขียนไทยโบราณ” ใน **วารสารศิลปกรรมบูรพา** (หน้า 131-144) ปีที่ 20 ฉบับพิเศษ พฤษภาคม 2560.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2547). **โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2547). “โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จดหมายเหตุที่บันทึกด้วยความงามทางวรรณศิลป์” ใน **โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน** (หน้า 145-158). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- ปรีดี พิศณุมิวดี (บรรณาธิการ). 2548. **สุริยาศิธร**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปวีณา เอื้อน้อมจิตต์กุล. (2553). **ลัทธิในงานทัศนศิลป์ไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477- 2550**. วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาทฤษฎีศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปิยะนันท์ ชอบศิลปประกอบ. (2557). **เทวदानพเคราะห์-พระพุทธรูปประจำวัน : ภาพสะท้อนคติความเชื่อ พิธีกรรมในสังคมไทย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มติชน. (2547) พจนานุกรมฉบับมติชน. กรุงเทพฯ: มติชน.

มนสิการ เสงสุวรรณ. (2550). **คำเรียกประเภทผีของคนไทยในชุมชนวัดสวนแก้ว** ต.บางเลน อ.

บางใหญ่ จ.นนทบุรี : การศึกษาแนวอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตสถาน. (2538). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. 2525.** กรุงเทพฯ: อักษรเจริญ
ทัศน์ อจท. จำกัด.

วัชร วัชรสินธุ์. (2534). **การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม**
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม) มหาวิทยาลัย
ศิลปากร

วิลาวัลย์ เสวตเศรณี. (2549). **การสร้างสรรคประดิษฐ์และการประยุกต์ศิลปะหุ่นไทยเพื่อเป็นสื่อ**
การเรียนรู้. เชียงใหม่ : ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สมนึก พานิชกิจ (บรรณาธิการ). (2553). **ตำราเกษัช.** กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

หอสมุดแห่งชาติ. **ตำราแม่ชื้อ.** หนังสือสมุดไทยขาว. หมวดเวชศาสตร์ เลขที่ 102.

_____ . **ตำราภาพพระสมุทรูปพระไสยสาตร.** หนังสือสมุดไทยดำ. หมวดตำราภาพ เล่มที่ 33

อรวรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ). (2554). **จารีกวัตโพธิ์ : มรดกความทรงจำแห่งโลก.**

กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

1. ชื่อ สกุล ดร.นฤมล ศิลปชัยศรี
2. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาทัศนศิลป์ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์
3. หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้
86 ถนนตรีเพชร แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
e-mail: narumol.sar@rmutr.ac.th
4. ประวัติการศึกษา
ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยบูรพา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา ไทยศึกษา, 2557.
ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, 2549.
ปริญญาตรี สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต โปรแกรมศิลปกรรม, 2545.
5. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ
การอนุรักษ์ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ
การจัดการพิพิธภัณฑ์
ผลิตกระดาษข่อย สมุดไทย